

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

том трети

„...паричният израз,
който реализираният
капитал получава тук
в края на своя процес,
е ирационален израз
на капиталистическото отношение.“

Карл Маркс

ЧАСТ ПЪРВА

ОТДЕЛ ВТОРИ

**ПРЕВРЪЩАНЕТО НА ПЕЧАЛБАТА
В СРЕДНА ПЕЧАЛБА**

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

**КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ
Законът за движение на съвременното общество**

**ТОМ ТРЕТИ
ЦЯЛОСТНИЯТ ПРОЦЕС
НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОИЗВОДСТВО**

**ЧАСТ ПЪРВА
ОТДЕЛ ВТОРИ
ПРЕВРЪЩАНЕТО
НА ПЕЧАЛБАТА В СРЕДНА ПЕЧАЛБА**

Съдържание

ЧАСТ ПЪРВА

**ОТДЕЛ ВТОРИ. ПРЕВРЪЩАНЕТО НА ПЕЧАЛБАТА В
СРЕДНА ПЕЧАЛБА ...стр. 3**

**Глава осма. Различният състав на капиталите в различните
отрасли на производството и произтичащите оттук разли-
чия в нормите на печалбата ...стр. 3**

**Глава девета. Образуване на обща норма на печал-
ба (средна норма на печалба) и превръщане стойностите
на стоките в производствени цени ...стр. 20**

**Глава десета. Изравняване на общата норма на печалбата
чрез конкуренцията. Пазарни цени и пазарни стойности.
Добавъчна печалба ...стр. 44**

**Глава единадесета. Влиянието на общите колебания на ра-
ботната заплата върху производствените цени**

Глава дванадесета. Добавки ...стр. 85

I. Причини, които определят измененията в производствената цена ...стр. 85

II. Производствената цена на стоките от среден състав с. 87

III. Основанията на капиталиста за компенсация ...стр. 89

* БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ) "под линия" ...стр. 93

Назад към всички части

([горе](#))

ЧАСТ ПЪРВА. ОТДЕЛ ВТОРИ

ПРЕВРЪЩАНЕТО НА ПЕЧАЛБАТА В СРЕДНА ПЕЧАЛБА

ГЛАВА ОСМА

РАЗЛИЧНИЯТ СЪСТАВ НА КАПИТАЛИТЕ В РАЗЛИЧНИТЕ ОТРАСЛИ НА ПРОИЗВОДСТВО И ПРОИЗТИЧАЩИТЕ ОТТУК РАЗЛИЧИЯ В НОРМИТЕ НА ПЕЧАЛБАТА

В предишния отдел беше между другото показано как нормата на печалбата може да се изменя (да нараства или намалява) — при неизменна норма на принадлежната стойност. В тази глава се приема, че степента на експлоатацията на труд, а следователно нормата на принадлежната стойност и продължителността на работния ден, е еднакво голяма, стои на еднакво равнище във всички сфери на производство, на които се разпада общественият труд в дадена страна. За значителните различия в експлоатацията на труда в различните сфери на производство още А. Смит беше показал обстойно, че те се изравняват от всевъзможни действителни или основани на предразсъдъци компенсиращи обстоятелства, и следователно тези различия като само привидни и преходни не трябва да се вземат под внимание при изследване на общите *съотношения*. Други различия, например в размера на работната заплата, се дължат главно на посоченото в началото на «Капиталът», кн. I, с. 11, различие между простия и сложния

труд, при което обаче те никак не засягат степента на експлоатация на труда в различните сфери на производство, макар че правят съдбата на работниците в тези различни сфери на производство далеч не еднаква. Ако например трудът на златаря се заплаща по-скъпо, отколкото трудът на надничаря, то и принадлежният труд на златаря произвежда пропорционално повече принадлежна стойност в сравнение с принадлежния труд на надничаря. И ако изравняването на работните заплати и на работните дни, а следователно и на нормата на принадлежната стойност в различните сфери на производство и дори между различните капиталовложения в една и съща сфера на производство, се спъва от многобройни местни пречки, то с прогреса на капиталистическото производство и успоредно с подчиняването на всички икономически отношения на този начин на производство това изравняване се осъществява все по-пълно и по-пълно. Колкото и да е важно изучаването на такива триения за всеки специален труд върху работната заплата, все пак в общото изследване на капиталистическото производство можем да ги пренебрегнем като случайни и несъществени. В такова общо изследване изобщо винаги се приема, че действителните отношения отговарят на своето понятие, или, което е същото, действителните отношения се представят само доколкото те изразяват своя собствен общ тип.

Разликата на нормите на принадлежната стойност в различните страни, т.е. националните различия в степента на експлоатацията на труд, нямат никакво значение за настоящото изследване. Защото в този отдел ние искаме именно да покажем по какъв начин се образува известна обща норма на печалбата в границите на всяка отделна страна. Всъщност очевидно е, че при сравняване на различни национални норми на печалба ще трябва само да се съпостави онова, което сме изследвали по-рано, с това, което предстои да изследваме сега. Най-напред да разгледаме различието в националните норми на принадлежната стойност, а след това въз основа на тези дадени норми на принадлежната стойност да сравним различните национални норми на

печалбата. Доколкото тяхното различие не произтича от различието на националните норми на принадлежната стойност, то очевидно се дължи на такива условия, при които, както и в нашето изследване в настоящата глава, принадлежната стойност се приема навсякъде еднаква, постоянна.

В предишната глава бе показано, че при неизменна норма на принадлежната стойност нормата на печалбата, която се получава от определен капитал, може да се повишава или понижава в зависимост от обстоятелства, които повишават или понижават стойността на една или друга част от постоянния капитал и следователно изобщо изменят съотношението между постоянна и променлива съставни части на капитала. По-нататък бе отбелязано, че обстоятелствата, които удължават или съкращават времето на оборота на капитала, могат да оказват аналогично влияние върху нормата на печалбата. Тъй като масата на печалбата е еднаква с масата на принадлежната стойност, със самата принадлежна стойност, то ние също показахме, че масата на печалбата — за разлика от нормата на печалбата — не се засяга от по-горе споменатите колебания на стойността. Те изменят само нормата, в която се изразява дадена принадлежна стойност, а следователно и печалба от дадена величина, т.е. изменят само относителната величина на печалбата, нейната величина в сравнение с величината на авансирания капитал. Доколкото в резултат от тези колебания на стойността става свързване или освобождаване на капитал, по този косвен начин можеше да бъде засегната не само нормата на печалбата, но и самата печалба. Това се отнася обаче, както видяхме, само до капитала, който вече функционира, а не до нови капиталовложения; и освен това увеличаването или намаляването на самата печалба винаги зависеше от това, доколко с един и същ капитал може да се приведе в движение по-голямо или по-малко количество труд в резултат от посочените колебания на стойността; с други думи, от това, доколко един и същ капитал можеше да произведе — при неизменна норма на принадлежната стойност по-голяма или по-малка маса

принадена стойност. Така че това привидно изключение в действителност съвсем не противоречеше на общия закон, не беше изключение от него, а, напротив, представляваше само отделен случай на прилагане на общия закон.

В предишния отдел видяхме, че при неизменна степен на експлоатация на труда с изменението на стойността на съставните части на постоянния капитал, както и с изменението на оборотния период на капитала се изменя нормата на печалба. Оттук произтича от само себе си, че нормите на печалбата в различни, едновременно съществуващи една до друга сфери на производство ще бъдат различни, ако капиталите, прилагани в различните отрасли на производство, имат при равни други условия различни оборотни периоди или различни по стойност отношения между своите органични съставни части. Онова, което по-рано разглеждахме като изменения, които се извършват последователно по време с един и същ капитал, сега го разглеждаме като едновременно съществуващи различия между капиталовложения, направени едновременно в различни сфери на производство.

Тук ние ще трябва да изследваме:

- 1) различието в органичния състав на капиталите,
- 2) различието във времето на техния оборот.

От само себе си се разбира, че ако в това изследване говорим за състав или за време на оборота на капитала в един определен отрасъл на производство, винаги имаме предвид средните, нормалните отношения на капитала, вложен в дадения отрасъл; изобщо тук става дума за средните отношения на целия капитал, вложен в дадената сфера на производство, а не за случайните различия между отделните капитали, вложени в тази сфера.

Тъй като, по-нататък, се приема, че нормата на принадлежната стойност и работният ден остават неизменни, а тази предпоставка включва и неизменност на работната заплата, то определено количество про-

менлив капитал изразява определено количество приведена в движение работна сила, а следователно определено количество предметен труд. Ако например 100 ф.ст. изразяват седмичната работна заплата на 100 работници, т.е. в действителност 100 работни сили, то 100 ф.ст. $\times n$ изразяват работната заплата на $100 \times n$ работници, а $\frac{100 \text{ ф.ст.}}{n}$ — работната заплата на $\frac{100}{n}$ работници. Следователно променливият капитал служи тук (както и винаги при дадена величина на работната заплата) като показател на масата на труда, привеждан в движение от целия капитал от определена величина; ето защо различията във величината на прилагания променлив капитал служат като показатели на различието в масата на прилаганата работна сила. Ако 100 ф.ст. представляват 100 работници седмично и следователно при 60 часа седмичен труд 6000 работни часа, то 200 ф.ст. съответстват на 12 000, а 50 ф.ст. — само на 3000 работни часа.

Под състав на капитала разбираме, както вече е посочено в «Капиталът», кн. I, *отношението* между неговата активна и пасивна съставна част, между променливия и постоянния капитал. При това трябва да разгледаме две отношения, които нямат еднакво значение, макар че при известни обстоятелства могат да оказват еднакво действие.

Първото отношение почива на техническа база и може на известно стъпало от развитието на производителните сили да се разглежда като дадено. Изисква се определена маса работна сила, представена от определен брой работници, за да произведе определена маса продукт, например за един ден, и следователно — което вече от само себе си се разбира — да приведе в движение, да консумира определена маса средства за производство, машини, суровини и пр. Определен брой работници се пада на определено количество средства за производство, следователно определено количество жив труд се пада на определено количество вече предметен в средства за производство труд. Това отношение е твърде различно в различните сфери на производство, често дори в различните разклонения на един и същ отрасъл, макар че от друга страна, в твърде отдалечени един от друг

отрасли то може случайно да бъде съвсем или почти еднакво.

Това отношение образува техническия състав на капитала и е действителната основа на неговия органичен състав.

Възможно е обаче посоченото отношение да бъде еднакво в различни отрасли на промишлеността, доколкото променливият капитал е само показател на работната сила, а постоянният капитал — само показател на масата на средствата за производство, привеждани в движение от тази работна сила. Например известни продукти от мед и желязо могат да изискват еднакво отношение между работната сила и масата на средствата за производство. Но тъй като медта е поскъпа от желязото, то отношението между стойността на променливия и постоянния капитал в двата случая ще бъде различно, а заедно с това ще бъде различен и стойностният състав на двата съвкупни капитала. Разликата между техническия състав и стойностния състав се проявява във всеки отрасъл на промишлеността в това, че при неизменен технически състав отношението на стойността на двете части на капитала може да се изменя, и, обратно, при изменен технически състав отношението на тяхната стойност може да остане неизменно; последното става, разбира се, само когато изменението на отношението между вложената в производството маса на средствата за производство и работната сила се компенсира чрез противоположно изменение на техните стойности.

Стойностният състав на капитала, доколкото се определя от неговия технически състав и отразява в себе си изменението на техническия състав, наричаме **органичен състав** на капитала ***20**).

И така, по отношение на променливия капитал приемаме, че той е показател на определено количество работна сила, на определен брой работници или на определена маса привездан в движение жив труд. В предишния отдел ние видяхме, че при известни условия изменението на величината на стойността на променливия капитал може да

изразява само увеличение или намаление на цената на същата тази маса труд; но тук, където нормата на принадлежната стойност и работният ден се разглеждат като постоянни величини, а работната заплата за определено работно време — като дадена величина, този случай отпада. Напротив, наистина разликата във величината на постоянния капитал може да бъде и показател на изменение на масата на средствата за производство, привеждани в движение от определено количество работна сила; но тя може да произлиза и от разликата в стойността на средствата за производство, привеждани в движение в една от сферите на производство, в сравнение с други сфери на производство. Така че и двете тези гледища трябва да разгледаме тук.

Необходимо е най-сетне, да се отбележи следното съществено обстоятелство:

Нека 100 ф.ст. да са седмичната работна заплата на 100 работници. Нека седмичното работно време да е $= 60$ часа. Нека, по-нататък, нормата на принадлежната стойност да е $= 100\%$. В такъв случай от 60-те часа работниците работят 30 часа за себе си и 30 даром за капиталиста. В 100-те ф.ст. работна заплата са въплътени всъщност само 30 работни часа на 100-те работници, или всичко 3000 работни часа, докато останалите 3000 часа, изработени от тях, са въплътени в 100-те ф.ст. *принадена стойност*, съответно печалба, която капиталистът прибира. Следователно, макар че работната заплата от 100 ф.ст. не изразява онази стойност, в която се определя седмичният труд на 100-те работници, все пак тя показва (тъй като дължината на работния ден и нормата на принадлежната стойност са дадени), че даденият капитал привежда в движение 100 работници в продължение общо на 6000 работни часа. Капиталът от 100 ф.ст. показва това, тъй като, **първо**, той показва броя на приведените в движение работници, защото 1 ф.ст. = 1 работник на седмица, следователно 100 ф.ст. = 100 работници; тъй като, **второ**, всеки привеждан в движение работник при дадена норма на принадлежната стойност от 100% изразходва двойно повече труд, отколкото се съдържа в неговата работна запла-

та; следователно 1 ф.ст., т.е. неговата заплата, която изразява полу-седмичен труд, привежда в движение труд в продължение на цяла седмица и по същия начин 100-те ф.ст., макар че съдържат в себе си само труда на 50 седмици, привеждат в движение труд в продължение на 100 работни седмици. Ето защо трябва да се прави твърде съществена разлика между променливия, вложения в работна заплата капитал, доколкото неговата стойност — сумата на работните заплати — представлява определено количество предметен труд, и същия променлив капитал, доколкото неговата стойност е само показател на *масата* жив труд, привеждана в движение от него. Масата жив труд е винаги по-голяма, отколкото количеството на труда, който се съдържа в променливия капитал, и се изразява поради това в по-голяма стойност, отколкото е стойността на променливия капитал, в стойност, която се определя, от една страна, от броя работници, привеждани в движение от променливия капитал, а, от друга страна, от количеството принадлеен труд, което те дават.

От този начин на разглеждане на променливия капитал произтича следното:

Ако при дадено капиталовложение в сферата на производство *A* на всеки 700 единици от целия капитал се изразходват само 100 единици за променлив и 600 единици за постоянен капитална в сферата на производство *B* — 600 за променлив и 100 за постоянен капитал, то целият капитал *A* в размер на 700 ще привежда в движение работна сила, равна само на 100, което при предишните наши предпоставки дава само 100 работни седмици, или 6000 часа жив труд, докато равният по величина цял капитал *B* привежда в движение труд за 600 седмици и следователно 36 000 часа жив труд. Ето защо капиталът в сфера *A* би могъл да си присвои само 50 работни седмици, или 3000 часа принадлеен труд, докато равният по величина капитал в сфера *B* би могъл да си присвои 300 работни седмици, или 18 000 часа. Променливият капитал е показател не само на труда, който се съдържа в самия него, но заедно с това при дадена норма на принадле-

на стойност е и показател на привеждания от него в движение свръх тази мярка труд, в повече, или принадлеен труд. При еднаква степен на експлоатация на труда печалбата в **първия** случай би била

$$\frac{100}{700} = \frac{1}{7} = 14\frac{2}{7}\%$$

а във **втория** случай

$$= \frac{600}{700} = 85\frac{5}{7}\%$$

т.е. шест пъти по-голяма норма на печалба. Но в действителност в този случай самата печалба би била шест пъти по-голяма, 600 за **B** срещу 100 за **A**, защото със също такъв капитал се привежда в движение шест пъти повече жив труд, следователно при еднаква степен на експлоатация на труд се произвежда шест пъти повече принадлеена стойност, а следователно и шест пъти повече печалба.

Ако в сфера **A** биха се приложили не 700, а 7000 ф.ст., а в сфера **B** само 700 ф.ст. капитал, то при неизменен органичен състав от 7000 ф.ст. на капитал **A** биха били употребени като променлив капитал 1000 ф.ст., т.е. 1000 души работници седмично = 60 000 часа жив труд, включително 30 000 часа принадлеен труд. Но и сега, както и по-преди, **A** в сравнение с **B** би привеждало в движение с всеки 700 ф.ст. шест пъти по-малко жив труд и следователно шест пъти по-малко принадлеен труд, а затова и печалбата би била шест пъти по-малка. Ако разгледаме нормата на печалба, ще получим за **A**

$$\frac{1000}{7000} = \frac{100}{700} = 14\frac{2}{7}\%$$

в сравнение с $\frac{600}{700}$ или $85\frac{5}{7}\%$ за капитал **B**. За еднакви по величина капитали тук нормите на печалба са различни, тъй като при равна норма на принадлеената стойност са различни масите на произведената принадлеена стойност, а следователно и на печалбата, вследствие

на това, че са приведени в движение нееднакви маси жив труд.

Фактически същият резултат се получава и когато техническите отношения в едната сфера на производство са същите, както и в другата, обаче стойността на прилаганите елементи на постоянния капитал е по-голяма или по-малка. Да приемем, че и двете сфери работят с по 100 ф.ст. променлив капитал, следователно са нужни 100 работници седмично, за да приведат в движение едно и също количество машини и суровини, но последните са по-скъпи в **B**, отколкото в **A**. Тогава на 100 ф.ст. променлив капитал в сфера **A** се падат например 200 ф.ст., а в сфера **B** — 400 ф.ст. постоянен. При норма на принадлежност 100% произведената принадлежност и в двата случая е равна на 100 ф.ст., следователно и печалбата в двата случая е равна на 100 ф.ст. Но в сфера **A** имаме $\frac{100}{200_c + 100_v} = \frac{1}{3} = 33\frac{1}{3}\%$, докато в сфера **B** $\frac{100}{200_c + 100_v} = \frac{1}{5} = 20\%$. Всъщност, ако и в двата случая вземем определени кратни части от целия капитал, то в сфера **B** от всеки 100 ф.ст. променливият капитал ще бъде 20 ф.ст., или $\frac{1}{5}$, докато в **A** от всеки 100 ф.ст. променливият капитал ще бъде $33\frac{1}{3}$ ф.ст. или $\frac{1}{3}$. **B** произвежда на всеки 100 ф.ст. по-малко печалба, тъй като привежда в движение по-малко жив труд, отколкото **A**. Така разликата в нормите на печалба се свежда тук отново до разликата между масите на принадлежната стойност, а следователно и между масите на печалбата, произвеждани на всеки 100 единици от вложения капитал.

Разликата между този втори пример и предишния се състои само в следното: във втория случай за изравняване на **A** и **B** би било необходимо само да се измени стойността на постоянния капитал в **A** или **B** при неизменна техническа база; напротив, в първия случай и в двете сфери на производство е различен самият технически състав на капитала и за да се получи изравняване, той би трябвало да претърпи преобразуване.

Следователно различният органичен състав на капиталите е незави-

сим от тяхната абсолютна величина. Въпросът е винаги само колко от всеки 100 единици на капитала се пада на променливия и колко на постоянния капитал.

И така, капитали от различна величина, изчислени процентно — или, което в дадения случай се свежда до същото, капитали от еднаква величина, — произвеждат при равен работен ден и при равна степен на експлоатация на труд твърде различни количества печалба, тъй като те произвеждат различни количества принадлежна стойност; и то защото съобразно с различния органичен състав на капиталите в различните сфери на производство са различни и техните променливи части, следователно различни са количествата на привеждания от тях в движение жив труд, а затова са различни и количествата на присвоявания от тях принадлежен труд — субстанцията на принадлежната стойност, а следователно и на печалбата. Еднакво големи части от целия капитал в различните сфери на производство включват нееднакво големи източници на принадлежна стойност, а **единственият източник на принадлежна стойност е живият труд**. При равна степен на експлоатация на труд масата на труда, привеждан в движение от капитал = 100, а следователно и масата на присвоявания от него принадлежен труд зависи от величината на неговата променлива съставна част. Ако капитал, състоящ се процентно от $90_c + 10_v$, при равна степен на експлоатация на труд би произвеждал също толкова принадлежна стойност (печалба), както и капитал, който се състои от $10_c + 90_v$, то би било ясно като бял ден, че принадлежната стойност, а следователно и стойността изобщо, би трябвало да се дължи на източник, съвсем различен от труда, а заедно с това би отпаднала всяка рационална основа на политическата икономия. Да приемем, както вече правихме това по-преди, че 1 ф.ст. е седмичната работна заплата на един работник за 60 работни часа и че нормата на принадлежната стойност е = 100%. В такъв случай очевидно е, че всяка новопроизведена стойност, която един работник може да достави за една седмица, е = 2 ф.ст.; следователно 10 работници не биха могли при това условие да

доставят повече от 20 ф.ст.; но от тези 20 ф.ст. 10 ф.ст. възстановяват работната заплата; следователно 10 души работници не могат да създадат принадена стойност по-голяма от 10 ф.ст.; докато 90 души работници, съвкупният продукт на които е = 180 ф.ст., а работната заплата = 90 ф. ст., биха създали принадена стойност 90 ф.ст. Така че нормата на печалбата би била в единия случай 10%, а в другия случай 90%. Ако работата стоеше иначе, то стойността и принадената стойност би трябвало да бъдат не предметен труд, а нещо друго. Следователно, тъй като в различните сфери на производство капиталите, разгледани процентно — или еднакво големи капитали, — се разделят нееднакво на постоянни и променливи елементи, привеждат в движение нееднакво количество жив труд и следователно произвеждат нееднакво количество принадена стойност, а оттам и печалба, то нормата на печалба, която се състои именно в процентното отношение на принадлежната стойност към целия капитал, е в тях различна.

Но ако в различните сфери на производство капиталите, изчислени процентно, следователно еднакво големи капитали, произвеждат неравни печалби поради различния си органичен състав, то оттук следва, че печалбите на неравните капитали от различни сфери на производство не могат да бъдат пропорционални на съответните величини на тези капитали, че следователно печалбите в различните сфери на производство не са пропорционални на съответните величини на вложените в тях капитали. Защото такова нарастване на печалбата *pro rata* (съответно. ред.) на величината на вложения капитал би предположило, че изразена в проценти, печалбата се оказва навсякъде еднаква, че следователно еднакво големи капитали в различните сфери на производство имат еднакви норми на печалба, независимо от техния различен органичен състав. Само в границите на една и съща сфера на производство, следователно там, където органичният състав на капитала е даден — или в различни сфери на производство с еднакъв органичен състав на капитала масите на печалба-

та са право пропорционални на масата на вложения капитал. Че печалбите на неравни капитали са пропорционални на техните величини, не означава нищо друго, освен че еднакво големи капитали дават еднакво големи печалби, или че нормите на печалбата са еднакви за всички капитали, каквато и да е тяхната величина или техният органичен състав.

Всички тези разсъждения излизат от предпоставката, че стоките се продават по техните стойности. Стойността на една стока е равна на стойността на съдържащия се в нея постоянен капитал плюс стойността на възпроизведения в нея променлив капитал, плюс прираства към този променлив капитал, произведената принадлежна стойност. При еднаква норма на принадлежна стойност нейната маса зависи очевидно от масата на променливия капитал. Нека стойността на продукта, произведен от капитал 100, в един случай $= 90_c + 10_v + 10_m = 110$, в друг случай $= 10_c + 90_v + 90_m = 190$. Ако стоките се продават по тяхната стойност, то първият продукт се продава за 110, от които 10 представляват принадлежна стойност, или незаплатен труд, а вторият продукт се продава за 190, от които 90 са принадлежна стойност, или незаплатен труд.

Този случай е особено важен, когато се сравняват една с друга национални норми на печалбата. Нека в някоя европейска страна нормата на принадлежната стойност да е $= 100\%$, т.е. работникът да работи половин ден за себе си и половин ден за своя работодател; нека в някоя азиатска страна нормата на принадлежната стойност да е $= 25\%$, т.е. работникът работи $\frac{4}{5}$ от деня за себе си и $\frac{1}{5}$ за работодателя. Но нека в европейска страна съставът на националния капитал да е $84_c + 16_v$, докато в азиатска страна, където се прилагат малко машини и пр. и където в даден период се употребяват в производството от дадено количество работна сила сравнително малко суров материал, съставът да бъде $16_c + 84_v$. Тогава получаваме следната сметка:

В европейската страна стойността на продукта е $= 84_c + 16_v + 16_m =$

116; нормата на печалбата е $= \frac{16}{100} = 16\%$.

В азиатската страна стойността на продукта е $= 16_c + 84_v + 21_m = 121$; нормата на печалбата е $= \frac{21}{100} = 21\%$.

Следователно нормата на печалбата в азиатската страна е с повече от 25% по-голяма, отколкото в европейската, макар че нормата на принадлежната стойност в нея е четири пъти по-малка. Кери, Бастиа и *tutti quanti* (тем подобни. ред.) биха направили, разбира се, тъкмо противоположния извод.

Това между другото. Различните национални норми на печалба в повечето случаи зависят от различните национални норми на принадлежната стойност; но ние сравняваме в тази глава нееднакви норми на печалба само доколкото те произтичат от една и съща норма на принадлежната стойност.

Освен различния органичен състав на капиталите, следователно освен различните маси на труд, а следователно при равни други условия и на принадлежния труд, привеждан в движение от равни по величина капитали в различните сфери на производство, съществува и друг източник на неравенство на нормите на печалбата. Този друг източник е различната продължителност на оборота на капитала в различните сфери на производство. В глава IV ние видяхме, че при еднакъв състав на капиталите и при равни други условия нормите на печалба са обратно пропорционални на периодите на оборота; видяхме също, че един и същ променлив капитал, ако се обръща в периоди с различна продължителност, създава неравни маси годишна принадлежната стойност. И така разликата във времето на оборота — ето другата причина, поради която в разните сфери на производство еднакво големи капитали в равни интервали от време не произвеждат равна печалба и поради която нормите на печалбата в тези различни сфери са различни.

Що се отнася обаче до пропорцията, в която капиталът се разпада на

основен и оборотен, то това съотношение самò по себе си съвсем не засяга нормата на печалбата. То може да влияе на нормата на печалбата само или когато тази разлика в *съотношението* между основния и оборотния капитал съвпада с разликата в *съотношението* между променливата и постоянната част, следователно, когато на тази разлика, а не на разликата в *съотношението* между оборотна и основна части се дължи разликата в нормата на печалбата; или пък когато разликата в съотношението между основна и оборотна съставни части определя разликата във времето на оборота, през което се реализира някаква печалба. Ако капиталите се разпадат в различна пропорция на основен и оборотен, то това обстоятелство наистина винаги ще влияе върху времето на техния оборот и ще предизвиква различия в последното; оттук обаче още не следва, че ще бъде различно времето на оборота, през което едни и същи капитали реализират дадена печалба. Нека например *A* постоянно да превръща по-голямата част от продукта в суровини и пр., докато по-продължително време прилага едни и същи машини и пр. при по-малко количество суровини; във всеки случай и при двамата, доколкото те произвеждат, е постоянно заета част от капитала; при единия тя е вложена в суровини, т.е. в оборотен капитал, при другия — в машини и т.н., т.е. в основен капитал. *A* постоянно превръща част от своя капитал от стокова в парична форма и от парична форма обратно във форма на суровини, докато *B* използва за повече или по-малко продължително време част от своя капитал като оръдие на труда без такова превръщане. Ако и двамата прилагат еднакво количество труд, то макар че те през годината ще продадат маса продукти с нееднаква стойност, двете маси от продукти ще съдържат еднакви количества принадлежна стойност и техните норми на печалба, изчислявани върху целия авансиран капитал, ще бъдат еднакви, макар че в двата случая е различна пропорцията, в която всеки от тези капитали се състои от основна и оборотна част, тъй както е различно и времето на техния оборот. И двата капитала реализират в равно време равни печалби, макар че се обръщат за различно време ***21**). Разли-

ката във времето на оборота сама по себе си има значение само доколкото тя влияе върху масата на принадлежния труд, която, за дадено време може да бъде присвоена и реализирана от един и същ капитал. Следователно, щом нееднаквото делене на капитала на оборотен и основен не довежда неизбежно до различие във времето на оборота, което от своя страна определя неравенство на нормите на печалбата, то очевидно е, че доколкото такова неравенство съществува, то зависи не от различното делене на капитала на оборотен и основен самò по себе си, а, напротив, от обстоятелството, че това делене на капитала е тук само показател на влияещото върху нормата на печалбата различие във времето на оборота.

И така, различното делене на постоянния капитал на оборотен и основен в различните отрасли на промишлеността самò по себе си няма значение за нормата на печалбата, тъй като решаващо влияние оказва отношението на променливия капитал към постоянния, като при това стойността на постоянния капитал, а следователно и неговата относителна величина в сравнение с променливия, не се намира в никаква зависимост от основния или оборотен характер на неговите съставни части. Съвсем правилно е обаче — и това често довежда до погрешни изводи, — че там, където е значително развит основният капитал, това обстоятелство изразява само факта, че производството се извършва в голям мащаб и следователно, постоянният капитал силно преобладава над променливия, с други думи, че прилаганата жива работна сила е незначителна в сравнение с масата на средствата за производство, които тя привежда в движение.

По такъв начин показахме, че в различните отрасли на промишлеността господстват нееднакви норми на печалба, съответстващи на различния органичен състав на капиталите и в известни граници — на различията във времето на оборота, и че затова дори при равна норма на принадлежна стойност законът (в своята обща тенденция), според който печалбите се отнасят помежду си, както величините на капиталите, и следователно еднакво големи капитали в еднакви интервали

от време дават еднакво големи печалби, запазва своята сила само за капитали с еднакъв органичен състав при предпоставка, че оборотните периоди са еднакви. Развитото от нас важи на база, която изобщо беше досега базата на нашето изследване: че стоките се продават по техните стойности. От друга страна, няма никакво съмнение, че в действителност, ако се абстрахираме от несъществените случайни и взаимно унищожаваци се различия, в различните отрасли на промишлеността не съществува разлика между средните норми на печалбата, пък и не може да съществува без ликвидирането на цялата система на капиталистическото, производство. Изглежда следователно, че тук теорията за стойността е несъвместима с действителния процес, несъвместима с фактическите явления на производството и че затова изобщо трябва да се откажем от опита да ги разберем.

От първи отдел на тази книга се вижда, че производствените разходи са еднакви за продуктите от различни сфери на производство, в произвеждането на които са авансирани еднакво големи части от капитала, колкото различен и да е органичният състав на тези капитали. В производствените разходи разликата между променлив и постоянен капитал изчезва за капиталиста. За него стоката, за производството на която той трябва да вложи 100 ф.ст., струва еднакво скъпо, безразлично дали той трябва да вложи 90_c+10_v , или 10_c+90_v . При всеки случай стоката му струва 100 ф.ст., нито повече, нито по-малко. Производствените разходи са едни и същи в различните сфери на производство при еднакво големи капиталовложения, колкото и да са различни помежду си произведените стойности и принадлежните стойности. Тази еднаквост на производствените разходи образува базата за конкуренция на капиталовложенията, чрез която се образува средната печалба.

(горе)

ГЛАВА ДЕВЕТА

ОБРАЗУВАНЕ НА ОБЩА НОРМА НА ПЕЧАЛБАТА (СРЕДНА НОРМА НА ПЕЧАЛБАТА) И ПРЕВРЪЩАНЕ СТОЙНОСТИТЕ НА СТОКИТЕ В ПРОИЗВОДСТВЕНИ ЦЕНИ

Органичният състав на капитала зависи във всеки даден момент от две обстоятелства: *първо*, от техническото *съотношение* между прилаганата работна сила и масата на прилаганите средства за производство; *второ*, от цената на тези средства за производство. Той трябва, както видяхме, да се разглежда в неговото процентно съотношение. Органичният състав на капитал, състоящ се от $\frac{4}{5}$ постоянен и от $\frac{50}{5}$ променлив капитал, изразяваме с формулата $80_c + 20_v$. Освен това при сравняването се приема неизменна норма на принадлежната стойност, и то някаква произволна норма, например 100%. Следователно капитал, който се състои от $80_c + 20_v$, създава принадлежна стойност 20_m , което дава норма на печалбата 20% върху целия капитал. Величината на действителната стойност на неговия продукт зависи от това, колко е голяма основната част на постоянния капитал и колко от нея влиза в стойността на продукта поради износването — и колко не. Но тъй като това няма никакво значение за нормата на печалбата, а следователно и за това изследване, то за опростяване приемаме, че постоянният капитал навсякъде еднакво влиза изцяло в годишния продукт на разглежданите капитали. Освен това приемаме, че капиталите от различните сфери на производство реализират годишно еднакво количество принадлежна стойност пропорционално на величината на своята променлива част; следователно оставяме засега настрана разликата, която може да произлезе в това отношение от различието във времето на оборота. Това ще разгледаме по-късно.

Да вземем например пет различим сфери на производство с различен органичен състав на вложените в тях капитали: Нека имаме:

Капитали	Норма на принадлежна стойност	Принадена стойност	Продуктова стойност	Норма на печалбата
I. $80c+20v$	100%	20	120	20%
II. $70c+30v$	100%	30	130	30%
III. $60c+40v$	100%	40	140	40%
IV. $85c+15v$	100%	15	115	15%
V. $95c+ 5v$	100%	5	105	5%

Ние получаваме тук за различните сфери на производство при еднаква експлоатация на труд твърде различни норми на печалбата, съответно на различния органичен състав на капиталите.

Общата сума на капиталите, вложени в петте сфери, е = 500; общата сума на произведената от тях принадлежна стойност е = 110; общата стойност на произведените от тях стоки е = 610. Да разгледаме тези 500 като един единствен капитал, по отношение на който подразделения I—V са само отделни части (както например това става в една памучна фабрика, в различните отделения на която — дарадно, подготвително, предачно, тъкачно — съществува различно отношение между постоянен и променлив капитал и средното отношение за цялата фабрика се получава само чрез изчисляване). В този случай средният състав на капитала 500 би бил = 390_c+110_v , или в проценти 78_c+22_v . Съставът на всеки един от капиталите от по 100, разглеждан само като $\frac{1}{5}$ от целия капитал, би бил този среден състав 78_c+22_v ; по същия начин на всеки 100 би се паднала средна принадлежна стойност 22; затова средната норма на печалбата би била = 22% и, най-сетне, цената на всяка $\frac{1}{5}$ от общия продукт, произведен от капитала 500, би се равнявала на 122. Продуктът на всяка една пета част от целия авансиран капитал би трябвало следователно да се продава за 122.

Ако не искаме обаче да направим съвсем погрешни изводи, ние не трябва да приравняваме всички производствени разходи към 100.

При 80_c+20_v и при норма на печалба = 100% цялата стойност на стоката, произведена от капитал I = 100, би била = $80_c+20_v+20_m = 120$,

ако целият постоянен капитал влезеше в годишния продукт. При известни условия това, разбира се, може да се случи в някои сфери на производството. Но това едва ли е възможно там, където отношението на $c:v$ е $= 4:1$. Следователно трябва да се вземе под внимание, че стойностите на стоките, произвеждани от всеки 100 единици на различни капитали, могат да бъдат различни в зависимост от различното делене на c на основна и обратна съставни части и че основните съставни части на различните капитали могат на свой ред да се износват по-бавно или по-бързо, следователно в равни интервали от време да прибавят към продукта неравни количества стойност. Обаче на нормата на печалбата това не оказва влияние. Предават ли тези $80c$ на годишния продукт стойност, равна на 80 или на 50, или на 5, и ще бъде ли поради това годишният продукт $= 80c+20v+20m = 120$, или $50c+20v+20m = 90$, или $5c+20v+20m = 45$, това е безразлично; във всички тези случаи стойностният излишък на продукта над неговите производствени разходи е $= 20$ и във всички тези случаи при определяне нормата на печалбата тези 20 се изчисляват върху капитал, равен на 100; нормата на печалбата за капитал I е по такъв начин във всеки случай $= 20\%$. За да представим това по-ясно, в следващата таблица, отнасяща се до същите пет капитала, ние приемаме, че в стойността на техния продукт влизат различни части от постоянния капитал.

Капитали	Норма на прина- дена стойност	Принадена стойност	Норма на печалба	Износване на c	Стокови стойности	Произв. разходи
I. $80c+20v$	100%	20	20%	50	90	70
II. $70c+30v$	100%	30	30%	51	111	81
III. $60c+40v$	100%	40	40%	51	131	91
IV. $85c+15v$	100%	15	15%	40	70	55
V. $95c+ 5v$	100%	5	5%	10	20	15
$390c+110v$		110				Сума
$78c+ 22v$		22	22%			Средно

Ако разгледаме капитали I—V отново като един единствен съвкупен капитал, ще видим, че и в този случай съставът на сумите на петте

капитала = $500 \text{ e} = 390_c + 110_v$, следователно средният състав си остава същият = $78_c + 22_v$, а и средната принадлежна стойност е = 22%. Като разпределим тази принадлежна стойност равномерно между капитали I—V, бихме получили следните стокови цени:

Капитали	Принадена стойност	Стойност на стоките	Произв. разходи на стоките	Цена на стоките	Норма на печалба	Отклонена цена от стойността
I. $80_c + 20_v$	20	90	70	92	22%	+ 2
II. $70_c + 30_v$	30	111	81	103	22%	- 8
III. $60_c + 40_v$	40	131	91	113	22%	-18
IV. $85_c + 15_v$	15	70*	55	77	22%	+ 7
V. $95_c + 5_v$	5	20	15	37	22%	+17

*) 1-во издание: 40; поправено по ръкописа на Маркс. Немс. ред.

Общо взето, стоките се продават с $2+7+17 = 26$ над и с $8+18 = 26$ под стойността, така че отклоненията на цените взаимно се унищожават поради равномерното разпределение, на принадлежната стойност, т.е. поради това, че към съответните производствени разходи на стоките се прибавя средната печалба от 22 за всеки сто единици от авансирания капитал; в същото съотношение, в което една част от стоките се продава по-високо, друга част се продава по-ниско от нейната стойност. И само продажбата им по тези цени прави възможно нормата на печалба във всички подразделения от I—V да е еднаква и да е равна на 22% въпреки различния органичен състав на капитали I—V. Цените, които възникват по такъв начин, че от различните норми на печалба в различните сфери на производство се определя средната и тази средна се прибавя към производствените разходи в различните сфери на производство, са *производствените цени*. Предпоставка за тях е съществуването на една обща норма на печалба, която пък от своя страна предпоставя, че нормите на печалба във всяка отделна сфера на производство самѝ по себе си са вече сведени до същото количество средни норми. Тези отделни норми на печалба във всяка сфера на производството са $= \frac{m}{K}$ и трябва да бъдат изведени, както това е и направено в първи отдел на тази книга,

от стойността на стоката. Без такова извеждане общата норма на печалба (а следователно и производствената цена на стоката) би била представа, лишена от смисъл и съдържание. Производствената цена на стоката е следователно равна на нейните производствени разходи плюс прибавената към тях печалба, изчислена в проценти съответно на общата норма на печалбата, или с други думи: **производствената цена на стоката е равна на нейните производствени разходи плюс средната печалба.**

Поради различния органичен състав на капиталите, вложени в различните отрасли на производство, а следователно и поради това, че капитали от еднаква величина привеждат в движение твърде различни количества труд, равни по величина капитали си присвояват твърде различни количества принадлежащ труд или произвеждат твърде различни маси принадлежаща стойност в зависимост от различното процентно отношение на променливата част към целия капитал от дадена величина. Съответно на това нормите на печалба, които господстват в различните отрасли на производство, са първоначално твърде различни. Тези различни норми на печалба се изравняват чрез конкуренцията в една **обща** норма на печалба, която е средна на тези различни норми на печалба. **Печалбата, която се пада съгласно тази обща норма на капитал от дадена величина, независимо какъв е неговият органичен състав, се нарича средна печалба.** Цената на една стока, която е равна на нейните производствени разходи плюс припадащата ѝ се съответно с условията на нейния оборот част от годишната средна печалба за целия капитал, прилаган за производство на стоката (а не само действително употребен за нейното производство), е нейна **производствена цена**. Да вземем за пример един капитал от 500, включително 100 основен капитал, 10% от който се износват за един оборотен период на оборотния капитал от 400. Нека средната печалба през този оборотен период да бъде 10%. Тогава производствените разходи на продукта, произведен през време на този оборот, ще бъдат: 10_c за износване плюс $400_{(c+v)}$ оборотен капитал

= 410, а неговата производствена цена: 410 производствени разходи плюс (10% печалба за 500) 50 = 460.

Ето защо, макар че капиталистите от различни отрасли на производство получават при продажба на своите стоки обратно капиталовите стойности, изразходвани за производство на тези стоки, те реализират не онази принадлежна стойност, а следователно и не онази печалба, която е произведена в техния собствен отрасъл при производството на тези стоки, а само толкова принадлежна стойност, а следователно и толкова печалба, колкото при равномерно разпределение се пада на всяка съответна част от съвкупния обществен капитал от цялата принадлежна стойност, или от цялата печалба, произведена в даден интервал време от целия този обществен капитал във всички сфери на производство, взети заедно. Всеки авансиран капитал, какъвто и да е неговият състав, носи за една година или за друг интервал време толкова печалба на 100, колкото се пада за същия интервал време на всеки сто единици от общия капитал. Относно печалбата, различните капиталисти се отнасят тук един към друг само като акционери от едно акционерно дружество, в което дяловете от печалбата се разпределят равномерно на всеки 100 единици от общия капитал; затова за различните капиталисти тези дялове се различават само в зависимост от величината на капитала, който всеки от тях е вложил в общото предприятие, в зависимост от относителния размер на участието на всеки един в общото предприятие, в зависимост от броя на принадлежащите на всеки един от тях акции. И така, докато тази част от стоковата цена, която възстановява изразходваните в производството на стоката части от капиталовата стойност, с която следователно трябва да бъдат наново закупени тези изразходвани капиталови стойности, докато тази част, производствените разходи, се определя изцяло от размера на разходите, извършени в съответната сфера на производство, другата съставна част от стоковата цена, която се прибавя към тези производствени разходи, печалбата, се определя не от масата на печалбата, произведена от този определен

капитал в тази определена сфера на производство за дадено време, а от масата на печалбата, която за даден интервал време се пада средно на всеки вложен в производството капитал, като определена част от целия обществен капитал, който е вложен в общото производство, взето като цяло [*22](#)).

Така че, ако капиталистът продава своята стока по нейната производствена цена, той получава обратно пари, съответстващи на величината на стойността на капитала, изразходван от него в производството, и извлича печалба, пропорционална на своя авансиран капитал, взет само като определена част от целия обществен капитал.. Производствените разходи във всяка дадена сфера на производство са специфични. Печалбата, която се прибавя към тези производствени разходи, не зависи от условията на отделната сфера на производство и е проста средна печалба на всеки сто единици авансиран капитал.

Да приемем, че в предишния пример петте различни капитала $I—V$ принадлежат на едно лице. Количеството на променливия и постоянния капитал, изразходвано в производството на стоките на всеки 100 единици от целия вложен в производството капитал, да е дадено за всяко подразделение от $I—V$ и тази част от стойността на стоките $I—V$, естествено, ще е част от тяхната цена, тъй като поне тази цена е необходима за възстановяване авансираната и консумирана част от капитала. Така че тези производствени разходи са различни за всеки вид стока от $I—V$ и като такива ще бъдат различно определени от собственика. Относно обаче до различните маси принадлежна стойност (печалба), произведени в подразделенията $I—V$, капиталистът би имал всички основания да ги възприема като печалба на целия свой авансиран капитал, така че на всеки 100 единици от капитала би се паднала съответна част от цялата тази печалба. Следователно производствените разходи на стоките, произведени в отделните подразделения $I—V$, биха били различни; но при всички тези стоки би била

еднаква онази част от продажбената цена, която се състои от прибавена към производствените разходи печалба за всеки 100 единици от капитала. Общата цена на стоките $I—V$ би се равнявала следователно на тяхната обща стойност, т.е. на сумата на производствените разходи на $I—V$ плюс сумата на принадлежната стойност, или печалбата, произведена в $I—V$; следователно тяхната обща цена би била всъщност паричен израз на съвкупното количество труд, както минал, така и новоприбавен, което се съдържа в стоки $I—V$. И така, в самото общество — ако се разглеждат всички производствени отрасли като едно цяло — сумата на производствените цени на произведените стоки е равна на сумата на техните стойности.

Изглежда, като че ли на това положение противоречи фактът, че в капиталистическото производство елементите на производителния капитал се купуват обикновено на пазара, следователно техните цени съдържат вече реализирана печалба, т.е. производствената цена на даден отрасъл на промишлеността заедно с включената в нея печалба, така че печалбата на един отрасъл на промишлеността влиза в производствените разходи на друг. Но ако поставим на едната страна сумата на производствените разходи на стоките в цялата страна, а на другата страна — сумата на произвежданата в нея печалба (принадена стойност), сметката очевидно ще излезе. Да вземем например стока A ; нека в нейните производствени разходи влизат печалбите от B, C, D , а в производствените разходи B, C, D да влиза на свой ред печалбата от A . Правейки горната сметка, ние няма да прибавяме печалбата A към нейните собствени производствени разходи, също както и печалбите от B, C, D и т.н. няма да влязат в техните собствени производствени разходи. Никой не причислява своята собствена печалба към разходите на своето производство. И следователно, ако имаме например n производствени отрасли и ако във всеки от тях печалбата е равна на p , то производствените разходи на всички, взети заедно, ще бъдат $= k—np$. Така разглеждайки общата сметка, изцяло, ние намираме, че печалбите от една сфера на производство,

доколкото те влизат в производствените разходи на друга сфера, се смятат вече тук като съставна част на общата цена на крайния продукт и не могат наново да се появят в графата на печалбите. Ако пък те се появяват в тази графа, то е само защото самата дадена стока е окончателен продукт и следователно нейната производствена цена не влиза в производствените разходи на някоя друга стока.

Ако в производствените разходи на стоката влиза сума $= p$, съставляваща печалбата на производителите на средствата за производство, и ако към тези производствени разходи се прибавя печалба, равна на p_1 , то общата печалба ще бъде $P = p + p_1$. Общата сума на производствените разходи на стоката, ако изключим всички елементи на цената, които влизат в печалбата, се равнява на нейните собствени производствени разходи в дадена сфера на производство минус P . Ако означим тези производствени разходи с k , то очевидно е, че $k + P = kp + p_1$. При изследването на принадлежната стойност в «Капиталът», кн. I, гл. VII, 2, с. 182 и сл. ние видяхме, че продуктът на всеки капитал може да се разглежда така, като че ли една част от него само възстановява капитала, докато другата изразява само принадлежната стойност. Прилагайки този метод към целия обществен продукт, необходимо е да се направят съответни поправки, тъй като по отношение на цялото общество печалбата, която се съдържа например в цената на лена, не може да фигурира два пъти: веднъж — като част от цената на платното, и втори път — като печалба на производителя на лен.

Между печалбата и принадлежната стойност няма разлика, доколкото например принадлежната стойност на капиталист A влиза в постоянния капитал на B . Защото за стойността на стоката е съвсем безразлично дали съдържащият се в нея труд се състои от заплатен или незаплатен труд. Това показва само, че B заплаща принадлежната стойност на A . В общия резултат принадлежната стойност на A не трябва да се смята два пъти.

Но разликата е следната: освен че цената на продукта например на

капитал ***B*** се отклонява от неговата стойност, тъй като принадлежната стойност, реализирана в ***B***, може да бъде по-голяма или по-малка от печалбата, прибавена към цената на продуктите на ***B***, но същото това обстоятелство важи и по отношение на стоките, които образуват постоянната част на капитал ***B***, а косвено — като средства за живот на работниците — и неговата променлива част. Що се отнася до постоянната част, самата тя е равна на производствените разходи плюс принадлежната стойност, т.е. в дадения случай равна на производствените разходи плюс печалбата, а тази печалба може от своя страна да бъде по-голяма или по-малка от принадлежната стойност, чието място тя заема. Що се отнася до променливия капитал, средната едnodневна работна заплата наистина винаги е равна на новата стойност, създадена в часове, когато работникът трябва да работи, за да произведе необходимите средства за живот, но самият този брой часове се фалшифицира на свой ред поради отклонението на производствените цени на необходимите средства за живот от техните стойности. Но всичко това се разрешава благодарение на това, че в една стока влиза повече такова количество принадлежна стойност, каквото количество не достига в друга стока, така че отклоненията от стойността, които се съдържат в производствените цени на стоките, взаимно се унищожават. Изобщо при капиталистическото производство всеки общ закон се осъществява по един много заплетен и приблизителен начин само като господстваща тенденция, като неустановима точно средна стойност на постоянните колебания.

Тъй като общата норма на печалба се образува от средната на различните норми на печалба за всеки 100 единици от авансирания капитал за определен период време, да кажем, една година, то в нея изчезва и онази разлика, която се създава от различието във времето на оборота на различните капитали. Но тези различия са определящ момент за различните норми на печалба на разните сфери на производство, от чиято средна се образува общата норма на печалбата.

В предишната илюстрация за образуването на общата норма на пе-

чалбата всеки капитал във всяка сфера на производството беше приет за $= 100$ и това беше направено, за да се изясни процентната разлика в нормите на печалбата, а следователно и разликата в стойността на стоките, произвеждани от капитали с еднаква величина. Но, разбира се, действителните маси на принадлежната стойност, създавани във всяка отделна сфера на производство, зависят, щом веднъж е даден съставът на капитала във всяка от тези дадени сфери на производство, от величината на вложените в производството капитали. Между другото, отделната *норма* на печалба на една отделна сфера на производство не се изменя от това, дали в дадения случай се прилага капитал, равен на 100 , на $m \times 100$ или на $xm \times 100$. Нормата на печалбата си остава 10% , както когато цялата печалба е $10:100$, така и когато тя е $1000:10\ 000$.

Но тъй като нормите на печалба в различни сфери на производство са различни, тъй като в тях се произвеждат в зависимост от процентното отношение на променливия капитал към целия капитал твърде различни маси принадлежната стойност и следователно твърде различни маси печалба, очевидно е, че средната печалба на сто единици от обществения капитал, а поради това и средната норма на печалба, или общата норма на печалба, ще се изменя твърде значително в зависимост от съответната величина на капиталите, изразходвани в различните сфери на производство. Да вземем четири капитала A , B , C , D . Нека нормата на принадлежната стойност да бъде за всички $= 100\%$. Нека, най-после, на всеки сто единици от целия капитал променливият капитал да бъде за $A = 25$, за $B = 40$, за $C = 15$, за $D = 10$. Тогава принадлежната стойност, или печалбата, на всеки сто единици от целия капитал би включвала за $A = 25$, за $B = 40$, за $C = 15$, за $D = 10$, или всичко $= 90$; следователно, ако всичките четири капитала са равни по величина, средната норма на печалбата ще бъде $= \frac{90}{4} = 22\frac{1}{2}\%$.

Но ако общите величини на капиталите бъдат: $A = 200$, $B = 300$, $C = 1000$, $D = 4000$, то произведените печалби ще бъдат съответно 50 , 120 , 150 и 400 . За целия капитал от 5500 се пада общо 720 печалба,

т.е. една средна норма на печалба от $13\frac{1}{11}\%$.

Масите на цялата произведена стойност са различни в зависимост от различието в общите величини на съответните капитали, авансирани в *A*, *B*, *C* и *D*. При образуването на общата норма на печалба се отнася следователно не само до разликата на нормите на печалбата в различните сфери на производство, от които би трябвало просто да се изведе средна аритметична, но и до относителното тегло, с което тези различни норми на печалба влизат в образуването на средната норма. Но това зависи от относителната величина на капитала, вложен във всяка отделна сфера, т.е. от това, каква част от целия обществен капитал съдържа капиталът, вложен във всяка отделна сфера на производство. Естествено ще се получи твърде голяма разлика в зависимост от това, дали по-голяма или по-малка част от целия капитал дава по-голяма или по-малка норма на печалба. А това зависи пак от размера на капитала, вложен в онези отрасли на производство, в които отношението на променливия капитал към целия капитал е сравнително по-високо или по-ниско. Тук работата стои съвсем така, както при средния лихвен процент, получаван от лихвар, който дава в заем различни части от своя капитал срещу различни лихви, например срещу 4, 5, 6, 7% и т.н. Средният процент зависи изцяло от това, каква част от своя капитал лихварят е дал в заем срещу всяка от тези различни лихвени проценти.

Следователно общата норма на печалба се определя от два фактора:

- 1) от органичния състав на капиталите в различните сфери на производство, следователно от различните норми на печалба в отделните сфери;
- 2) от разпределението на целия обществен капитал между тези различни сфери, следователно от относителната величина на капитала, вложен във всяка отделна сфера и имащ поради това отделна норма на печалба, т.е. от онази относителна част от масата на целия об-

ществен капитал, която се поглъща от всяка отделна сфера на производство.

В книга I и II разглеждахме само стойностите на стоките. Сега се разграничиха, от една страна, производствените разходи като една част от тази стойност, а, от друга страна, се разви производствената цена като превърнатата форма на стоковата стойност.

Нека средният състав на обществения капитал е 80_c+20_v , и нормата на годишната принадена стойност е $m' = 100\%$, тогава средната годишна печалба за капитал от 100 ще бъде $= 20$ и общата годишна норма на печалба ще бъде $= 20\%$. Каквито и да са били k , производствените разходи на стоките, произведени годишно от един капитал 100, тяхната производствена цена би била $= k+20$. В сферите на производство, където съставът на капитала е $= (80-x)_c (+20+x)_v$, действително произведената принадена стойност, респективно годишната печалба, произведена в дадена сфера на производство, би била $= 20+x$, т.е. повече от 20, и произведената стокова стойност би била $= k+20+x$, т.е. повече, отколкото $k+20$, или повече, отколкото е производствената цена. В сферите, където съставът на капитала е $= (80+x)_c+(20-x)_v$, произведената през годината принадена стойност (печалба), би била $= 20-x$, т.е. по-малка от 20, и затова стойността на стоката $k+20-x$ би била по-малка от производствената цена, която е $= k+20+20$. Ако оставим настрана възможните разлики във времето на оборота, производствената цена на стоките би била равна на тяхната стойност само в онези сфери, където съставът на капитала е случайно $= 80_c+20_v$.

Характерната развитие на обществената производителна сила на труда е различно по степен във всяка отделна сфера на производство — по-високо или по-ниско — в зависимост от това, колко голямо е количеството на средствата за производство, привеждани в движение от определено количество труд, или — при даден работен ден — от определен брой работници; с други думи, то е по-високо или по-ниско

В зависимост от това, колко малко е количеството труд, което се изисква от определено количество средства за производство. Затова ние наричаме капитали с висок състав онези капитали, които съдържат по-голям процент постоянен и следователно по-малък процент променлив капитал, отколкото средният обществен капитал. И обратно, ние наричаме капитали с нисък състав онези капитали, в които постоянният капитал заема относително по-малко, а променливият относително по-голямо място, отколкото в средния обществен капитал. Най-сетне, ние наричаме капитали със среден състав такива капитали, чийто състав съвпада със състава на средния обществен капитал. Ако средният обществен капитал се състои в проценти от 80_c+20_v , то един капитал 90_c+10_v стои *по-високо*, а капиталът 70_c+30_v — *по-ниско* от обществената средна. Изобщо при състав на средния обществен капитал, равен на m_c+n_v , където m и n са постоянни величини и $m+n = 100$, $(m+x)_c+(n-x)_v$ е по-висок, а $(m-x)_c+(n+x)_v$ — по-нисък състав на отделния капитал или група капитали. Как функционират тези капитали, след като е определена средната норма на печалба, при предпоставката, че се обръщат веднъж в годината, се вижда от следната таблица, в която I означава средният състав, а средната норма на печалба е следователно = 20%.

I. 80_c+20_v+20m . Норма на печалбата = 20%.

Цена на продукта = 120, Стойност = 120.

II. 90_c+10_v+10m . Норма на печалбата = 20%.

Цена на продукта = 120, Стойност = 110.

III. 70_c+30_v+30m . Норма на печалбата = 20%.

Цена на продукта = 120, Стойност = 130.

По такъв начин за стоките, произведени от капитал II, стойността е по-малка от производствената цена; за стоки, произведени от капитал III, производствената цена е по-малка от стойността и само за капитал I от отрасъл на производство, в който съставът на капитала случайно съвпада със средния обществен състав, стойността и производствената цена са равни. Обаче, при прилагане на тези означения

към определени случаи е необходимо, разбира се, да се взема под внимание до каква степен отклонението на отношението между c и v от общото средно равнище се дължи не на разлика в техническия състав, а на простото изменение на стойността на елементите на постоянния капитал.

Развитите по-горе разсъждения несъмнено видоизменят определението на производствените разходи на стоките. Първоначално приехме, че производствените разходи на стоката са равни на стойността на стоките, употребени за нейното производство. Но производствената цена на дадена стока е за нейния купувач негови производствени разходи и тя може така да влезе като производствени разходи в образуване на цената на друга стока. Тъй като производствената цена на една стока може да се отклонява от нейната стойност, то и производствените разходи на стоката, в които е включена тази производствена цена на другата стока, могат да бъдат по-високи или по-ниски от онази част от общата нейна стойност, която се образува от стойността на влизащите в нея средства за производство. Не трябва да се забравя това видоизменено значение на производствените разходи и следователно не трябва да се забравя, че може винаги да се направи грешка, ако се приравняват в която и да е отделна сфера на производство производствените разходи на стоките със стойността на употребените за тяхното производство средства за производство. За това наше изследване не е необходимо да влизаме в по-подробно разглеждане на този пункт. При това положението, че производствените разходи на стоките са винаги по-малки от тяхната стойност, си остава винаги правилно. И наистина, както и да се отклоняват производствените разходи на стоката от стойността на изразходваните за нея средства за производство, за капиталиста тези минали неточности нямат никакво значение. Производствените разходи на стоката са дадена предпоставка, която е независима от неговото, на капиталиста, производство, докато резултатът от неговото производство е стока, която съдържа принадена стойност, т.е. извес-

тен стойностен излишък над нейните производствени разходи. Впрочем положението, че производствените разходи са по-малки от стойността на стоката, практически се е превърнало сега в положение, че производствените разходи са по-малки от производствената цена. По отношение на целия обществен капитал, за който производствената цена е равна на стойността, това положение е еднакво с предишното, че производствените разходи са по-малки от стойността. Макар че то има различен смисъл за отделните сфери на производство, все пак в основата му винаги си остава фактът, че при разглеждане на целия обществен капитал производствените разходи на произведените от него стоки са по-ниски от стойността, или от производствената цена, която в дадения случай за цялата маса произведени стоки е еднаква с тази стойност. Производствените разходи на стоката съответстват само на количеството на съдържащия се в нея заплатен труд, стойността — на цялото количество на съдържащия се в стоката заплатен и незаплатен труд, а производствената цена — на сумата на заплатения труд плюс определено количество незаплатен труд, което е независимо от условията на самата дадена сфера на производство.

Формулата, според която производствената цена на една стока е $= k+p$, т.е. е равна на производствените разходи плюс печалбата, сега се определи по-точно в смисъл, че $p = kp'$ (където p' е общата норма на печалба) и следователно производствената цена е $= r+kp'$. Ако $r = 300$ и $p' = 15\%$, то производствената цена $r+rp' = 300+300 \times \frac{15}{100} = 345$.

Производствената цена на стоките във всяка отделна сфера на производство може да изменя своята величина:

1) при неизменна стойност на стоките (т.е. при условие, че преди и след изменение на производствената цена в производството на стоката влиза едно и също количество мъртъв и жив труд) — поради такова изменение на общата норма на печалбата, което не зависи от

дадената сфера на производство;

2) при неизменна обща норма на печалба — поради изменение на стойността както в самата дадена сфера на производство в резултат на технически промени, така и поради изменение на стойността на стоките, които влизат в постоянния капитал на дадена сфера на производство като образуващи елементи;

3) най-сетне — поради общото влияние на двете тези обстоятелства.

Въпреки големите изменения, които — както ще бъде показано по-нататък — постоянно стават във фактическите норми на печалбата в отделните сфери на производство, действителното изменение на общата норма на печалбата, доколкото то не произтича от някакви изключителни извънредни икономически събития, настъпва твърде късно поради редица колебания, обхващащи твърде продължителни периоди, т.е. колебания, изискващи много време, за да се обединят и изравнят в общата норма на печалбата. Ето защо при разглеждане на по-кратки периоди (оставяме съвсем настрана колебанията в пазарните цени) измененията на производствените цени винаги трябва да се обясняват *prima facie* (преди всичко. ред.) с действително изменение на стойността на стоките, т.е. с изменение на общата сума на работното време, необходимо за тяхното производство. Простото изменение на паричния израз на едни и същи стойности тук, разбира се, не се взема под внимание ***23)**.

От друга страна, очевидно е, че ако се разглежда целият обществен капитал, то стойностната сума на произведените от него стоки (или, парично изразено, тяхната цена) ще бъде — на стойността на постоянния капитал + стойността на променливия капитал + принадлежната стойност. Ако се приеме степента на експлоатация на труда за постоянна величина, то при неизменна маса на принадлежната стойност нормата на печалба може да се изменя тук само при условие, че се изменя или стойността на постоянния капитал; или стойността на про-

менливия капитал, или и двете се изменят така, че се изменя K , а следователно и $\frac{m}{K}$, т.е. общата норма на печалба. Следователно изменението на общата норма на печалба предполага във всеки случай изменение в стойността на стоките, които като образуващи елементи влизат в постоянния капитал, в променливия капитал или едновременно и в единия, и в другия.

Или общата норма на печалбата може да се изменя при неизменна стойност на стоките, щом се изменя степента на експлоатацията на труда.

Или при неизменна степен на експлоатацията на труда общата норма на печалбата може да се изменя, ако сумата на прилагания труд се изменя относително в сравнение с постоянния капитал поради технически промени в трудовия процес. Но такива технически промени винаги трябва да се проявяват в изменението на стойността на стоките, а затова трябва винаги да се придружават от изменение на стойността на стоките, за производството на които сега се изисква повече или по-малко труд, отколкото се е изисквало по-рано

В първи отдел видяхме: принадлежната стойност и печалбата са еднакви, доколкото ги разглеждаме откъм тяхната маса. Напротив, нормата на печалба още от самото начало е различна от нормата на принадлежната стойност, при което това различие първоначално се явява само като друга форма на изчисляване; но тъй като нормата на печалба може да се повишава или понижава при неизменна норма на принадлежната стойност и обратно, и тъй като капиталистът практически се интересува изключително от нормата на печалбата, то това обстоятелство пак от самото начало съвсем мистифицира произхода на принадлежната стойност. Все пак количествена разлика имаше само между нормата на принадлежната стойност и нормата на печалбата, а не между самата принадлежната стойност и печалбата. Тъй като в нормата на печалбата принадлежната стойност се изчислява върху целия капитал и се отнася към последния като към своя мярка, то поради това

изглежда, че самата принадлежна стойност е възникнала от целия капитал, и при това равномерно от всички негови части, така че органичната разлика между постоянен и променлив капитал изчезва в понятието печалба; ето защо действително тук, в този свой превърнат вид, като печалба, принадлежната стойност сама отрича своя произход, загубила е своя характер, станала е неузнаваема. До този момент обаче разликата между печалба и принадлежна стойност се свеждаше само до качествено изменение, до изменение на формата, докато действителна количествена разлика има на този първи стадий на превръщането само между нормата на печалбата и нормата на принадлежната стойност, но още не и между печалбата и принадлежната стойност.

По друг начин стои работата, когато е определена обща норма на печалбата и — чрез нея — средна печалба, съответстваща на величината на прилагания капитал, дадена за различни сфери на производство.

Сега само случайно принадлежната стойност, а следователно и печалбата, действително произведена в някоя отделна сфера на производство, може да съвпадне с печалбата, съдържаща се в продажбената цена на стоката. Обикновено печалбата и принадлежната стойност, а не само техните норми са действително различни величини. Сега, при дадена степен на експлоатация на труда, масата принадлежна стойност, произведена в някоя отделна сфера на производство, е по-важна за съвкупната средна печалба на обществения капитал, т.е. за капиталистическата класа *изобщо*, отколкото непосредствено за капиталиста във всяка отделна сфера на производство. За него ***24)** тя е важна само доколкото количеството принадлежна стойност, произведена в неговия отрасъл, участва като един от определящите моменти в регулиране на средната печалба. Но това е процес, който протича зад гърба на капиталиста, процес, който капиталистът не вижда, не разбира и от който фактически той не се интересува. Действителната

разлика между величината на печалбата и на принадлежната стойност — а не само между нормите на печалбата и на принадлежната стойност — в отделните сфери на производство сега съвсем скрива истинската природа и истинския произход на печалбата, и то не само за капиталиста, който в дадения случай има особен интерес да се самозалъгва, но и за работниците. С превръщане на стойността в производствена цена се скрива от очите самата основа на определяне на стойността. Най-после, още при простото превръщане на принадлежната стойност в печалба тази част от стойността на стоката, която образува печалбата, се противопоставя на другата част от стойността като производствени разходи, така че още тук понятието за стойност се изплъзва от капиталиста, защото той има пред себе си не общото количество труд, което струва производството на стоката, а само онази част от този общ труд, която той е заплатил във форма на живи или мъртви средства за производство, и така за капиталиста печалбата е нещо, стоящо вън от присъщата стойност на стоката, при образуване на производствените цени тази представа напълно се утвърждава, заздравява се и закостенява, тъй като сега, ако се разглежда отделната сфера на производство, печалбата, която се прибавя към производствените разходи, действително се определя не от границите на процеса на образуване на стойността, който се извършва в даден отрасъл, а от условия, лежащи съвсем извън.

Това, че тази вътрешна зависимост е разкрита тук за пръв път; че както ще се види в по-нататъшното изложение и в книга IV, политическата икономия досега или произволно е игнорирала разликата между принадлежна стойност и печалба, между норма на принадлежната стойност и норма на печалбата, за да има възможност да запази определението на стойността като свой основен принцип, или пък се е отказвала от това определение на стойността, а заедно с него и от всяка почва за научно отношение към въпроса, за да се улови за различията, които се виждат на повърхността на явленията и веднага бият на очи — тази обърканост, която цари сред теоретиците, показва

най-добре как капиталистът-практик, всецяло обзет от конкурентната борба и съвсем непроникващ зад нейните външни прояви, е изобщо неспособен зад привидността да разпознае вътрешната същност и вътрешния облик на този процес.

Всички закони относно покачването и спадането на нормата на печалбата, които са развити в първи отдел, в действителност имат следното двойко значение:

1) От една страна, това са закони на общата норма на печалба. При многото различни причини, които съгласно гореизложеното заставят нормата на печалбата да се покачва или спада, би могло да се мисли, че общата норма на печалбата трябва всекидневно да се изменя. Но движението в една сфера на производство се унищожават от движението в други сфери на производство, отделните влияния се кръстосват и взаимно парализират. По-нататък ще изследваме в каква посока се стремят в последна сметка тези колебания; но те се извършват бавно; внезапността, многостранността и различната продължителност на колебанията в отделните сфери на производство довеждат до това, че колебанията отчасти се компенсират в своето редуване по време, така че след повишаване на цените следва понижаване и обратно; следователно колебанията си остават местни, т.е. ограничени в отделна производствена сфера; най-сетне, по същите причини различните местни колебания взаимно се неутрализират. Във всяка отделна сфера на производство се извършват изменения, отклонения от общата норма на печалба, които, от една страна, се изравняват в определен период време и затова не влияят върху общата норма на печалбата, и, от друга страна, не могат да ѝ влияят, понеже се унищожават от други едновременно извършващи се местни колебания. Тъй като общата норма на печалбата се определя не само от средната норма на печалбата във всяка сфера, но и от разпределението на целия капитал между различните отделни сфери и тъй като това разпределение постоянно се изменя, тук пак имаме една постоянно действаща причина за изменение на общата норма на печалбата, но

такава причина за изменение, която при непрекъснатостта ***24a)** и всестранността на това движение все пак до голяма степен парализира сама себе си.

2) Във всяка сфера нормата на печалба на тази сфера има възможност да се колебае за по-дълъг или по-къс период от време, докато това колебание след повишения и понижения не се затвърдява дотам, че да има достатъчно време за въздействие върху общата норма на печалбата и следователно да придобие повече от местно значение. Ето защо законите на нормата на печалбата, развити в първи отдел на тази книга, все пак запазват своята сила и в рамките на такива пространствени и времеви граници.

Теоретичният възглед — относно първото превръщане на принадлежната стойност в печалба, — че всяка част от капитала в еднаква степен произвежда печалба ***25)**, изразява един практически факт. Промисленият капитал дава еднаква печалба, какъвто и да бъде неговият състав: привежда ли той в движение една четвърт мъртъв труд и три четвърти жив или три четвърти мъртъв и само една четвърт жив, поглъща ли той в единия случай тройно повече принадлежен труд, или произвежда тройно повече принадлежна стойност, отколкото в другия — и в двата случая печалбата ще бъде еднаква, щом степента на експлоатация на труда си остава неизменна и щом се абстрахираме от индивидуалните различия, които обаче сами по себе си изчезват, тъй като и в единия, и в другия случай имаме само средния състав за цялата производствена сфера. Отделният капиталист (или всички капиталисти от всяка отделна сфера на производство), чийто поглед е ограничен, правилно предполага, че неговата печалба не произлиза само от труда, прилаган от него или в неговия производствен отрасъл. Това е съвсем вярно за средната печалба на отделния капиталист. Но доколко тази печалба зависи от общата експлоатация на труда от съвкупния капитал, т.е. от всички негови колеги капиталисти, това е за него пълна мистерия, още повече че самите буржоазни тео-

ретици, полит-икономисти, и досега не са разкрили тази мистерия. Пестенето на труд — не само на труда, необходим за производство на определен продукт, но и на броя на заетите работници — и разширяването на прилагането на мъртъв труд (постоянен капитал) се представя като икономически напълно рационална операция и съвсем незасягаща общата норма на печалбата и средната печалба. Но как тогава живият труд може да бъде изключителен източник на печалба, щом намалението на необходимото за производство количество труд очевидно не само не понижава печалбата, но, напротив, при известни условия дори се явява като най-близък източник за увеличаване на печалбата, поне за отделния капиталист?

Ако в дадена сфера на производство се увеличава или намалява онази част от производствените разходи, която представя стойността на постоянния капитал, тази част излиза от сферата на обръщение и още от самото начало влиза увеличена или намалена в производствения процес на стоката. Ако, от друга страна, приложените работници започнат да произвеждат за същото време по-малко или повече продукти, следователно, ако при неизменен брой работници се изменя количеството труд, необходимо за производство на определено количество стоки, то частта от производствените разходи, която изразява стойността на променливия капитал, може да остане неизменна, т.е. да влезе със същия размер в производствени разходи на съвкупния продукт. Но на всяка единица стоки, чиято сума образува съвкупният продукт, се пада сега повече или по-малко труд (заплатен, а значи и незаплатен), следователно и повече или по-малко разходи за този труд, т.е. по-голям или по-малък дял работна заплата. Общата сума на изплатената от капиталиста работна заплата е останала същата, но тя се е изменила, пресметнато за единица стока. Така тук настъпва изменение в тази част на производствените разходи на стоката. Независимо от това, дали производствените разходи на отделната стока ще се повишат или понижат в резултат на такива изменения на нейната стойност или стойности на нейните елементи (или пък

се изменят също и производствените разходи на сумата от стоките, произвеждани от един капитал от дадена величина) — средната печалба, ако е била 10%, ще си остане във всеки случай пак 10%, макар че по отношение на отделната стока 10% са твърде различна величина в зависимост от това, доколко се е изменила величината на производствените разходи на тази отделна стока поради приетото от нас изменение на стойността *26).

Относно променливия капитал — а това е именно най-важно, тъй като той е източникът на принадена стойност и тъй като всичко, което скрива неговата действителна роля при обогатяването на капиталиста, мистифицира цялата система, — за капиталиста работата се представя в грубо опростен вид, а именно: нека един променлив капитал от 100 ф.ст. да изразява седмична работна заплата на 100 работници. Ако тези 100 работници при даден работен ден произвеждат в седмицата продукт от 200 броя стока = $200C$, то, абстрахирайки се от онази част на производствените разходи, която прибавя постоянният капитал, $1C = \frac{100 \text{ ф.ст.}}{200} = 10$ шилинга, тъй като 100 ф.ст. са = $200C$. Да приемем сега, че е настъпило изменение в производителната сила на труда, нека тя да се е удвоила, така че същият брой работници да произвеждат сега два пъти по $200C$ за същото това време, през което по-рано са произвеждали само $200C$. В такъв случай (доколкото производствените разходи се състоят само от работна заплата) $1C = \frac{100 \text{ ф.ст.}}{400} = 5$ шилинга, тъй като 100 ф.ст. са = $400C$. Обратно, ако производителната сила е намаляла наполовина, то същият този труд би произвел само $\frac{200C}{2}$; и тъй като 100 ф.ст. са = $\frac{200C}{2}$, то $1C$ сега е = $\frac{200 \text{ ф.ст.}}{200} = 1$ ф.ст. Изменението в работното време, необходимо за производство на стоките, а следователно и изменението на стойността на стоките, се явява сега по отношение на производствените разходи, а следователно и на производствените цени, като различно разпределение на една и съща работна заплата върху по-голямо или по-малко количество стоки в зависимост от това, дали ще се произведат повече или по-малко стоки за същото работно

време и за същата тази работна заплата. Капиталистът, а следователно и полит-икономистът, вижда само едно — че с изменение на производителността на труда се изменя онази част от заплатения труд, която се пада на единица стока, че заедно с това се изменя и стойността на всяка отделна единица стока; но той не вижда, че същото става и по отношение на незаплатения труд, който се съдържа във всяка единица стока, и той още по-малко, може да види това, защото средната печалба действително само случайно се определя от незаплатения труд, погълнат в нейната собствена сфера. Само в такава груба и безсъдържателна форма се проявява сега фактът, че стойността на стоките се определя от съдържащия се в тях труд.

(горе)

ГЛАВА ДЕСЕТА

ИЗРАВНЯВАНЕ НА ОБЩАТА НОРМА НА ПЕЧАЛБАТА ЧРЕЗ КОНКУРЕНЦИЯТА.

ПАЗАРНИ ЦЕНИ И ПАЗАРНИ СТОЙНОСТИ. ДОБАВЪЧНА ПЕЧАЛБА

Част от производствените сфери имат среден състав на вложения в тях капитал, т.е. напълно или приблизително състава на средния обществен капитал.

Производствената цена на стоките, произведени в тези сфери, напълно или приблизително съвпада с тяхната стойност. И ако няма друг начин да се достигне математическият предел, то би могло да се използва този. Конкуренцията така разпределя обществения капитал между различните сфери на производство, че производствените цени във всяка сфера се образуват по образец на производствените цени в сферите със среден състав, т.е. $= r + kp'$ (производствените разходи плюс производението от средната норма на печалба по производствените разходи). Но тази средна норма на печалба не е нищо друго освен изчислената в проценти печалба в производствената сфера със среден състав, където следователно печалбата съвпада с прина-

дената стойност. Така нормата на печалба във всички сфери на производство е една и съща, а именно, тя е, приравнена към средните сфери на производство, в които господства средният състав на капитала. Ето защо сумата на печалбите във всичките различни сфери на производство трябва да бъде равна на сумата на принадлежните стойности и сумата на производствените цени на целия обществен продукт трябва да бъде равна на сумата на неговите стойности. Но очевидно е, че изравняването между производствените сфери с различен състав на капитал винаги трябва да се стреми да приравни тези сфери към онези, които имат среден състав на капитал, независимо от това, дали той напълно или само приблизително съвпада с математически средния състав на целия обществен капитал. В производствените отрасли, които повече или по-малко се приближават към средния състав на капитала, също се наблюдава стремеж към изравняване, който се стреми към идеалното, т.е. в действителност несъществуващото средно равнище, с други думи, наблюдава се стремеж на приспособяване към това идеално равнище като към норма. И така, в това отношение неизбежно господства стремеж производствените цени да станат само превърнатата форма на стойността или печалбите да се превърнат само в части от принадлежната стойност, които обаче се разпределят не пропорционално на принадлежната стойност, произведена във всяка отделна сфера на производство, а пропорционално на масата на капитала, прилаган във всяка сфера на производство, така че на еднакви по големина маси капитал, независимо от техния органичен състав, да се паднат еднакви по големина дялове (части) от цялата принадлежна стойност, произведена от целия обществен капитал.

Следователно, за капиталите със среден или приблизително-среден състав производствената цена съвпада напълно или приблизително със стойността, а печалбата — с произведената от тях принадлежна стойност. Всички други капитали, безразлично какъв е техният състав, се стремят под натиск на конкуренцията да се изравнят с капита-

лите със среден състав. Но тъй като капиталите със среден състав са равни или приблизително равни на средния обществен капитал, то всички капитали, каквато и да е произведената от самите тях принадлежна стойност, се стремят вместо тази принадлежна стойност да реализират чрез цените на своите стоки средна печалба, т.е. стремят се да реализират производствените цени.

От друга страна, може да се каже, че навсякъде, където се образува средна печалба, а следователно и обща норма на печалба — независимо от това, как е постигнат този резултат, — тази средна печалба не може да бъде нищо друго освен печалба на средния обществен капитал, сумата на която е равна на сумата принадлежни стойности, и че цените, получавани чрез прибавяне на тази средна печалба към производствените разходи, не могат да бъдат нищо друго освен стойностите, превърнати в производствени цени. Нищо не би се изменило, ако някои капитали, вложени в определени сфери на производство, по някакви причини не биха подлежали изравняване. Тогава средната печалба би се изчислявала върху онази част от обществения капитал, която влиза изравняването. Ясно е, че средната печалба не може да бъде нищо друго освен общата маса на принадлежната стойност, разпределена върху масите на капиталите, вложени във всяка сфера на производство, пропорционално на техните величини. Това е сумата на реализирания незаплатен труд и цялата тази маса незаплатен труд, както и заплатеният мъртъв и жив труд, намира своя израз в цялата маса от стоки и пари, които капиталистите си присвояват.

Действително трудният проблем тук е следният: как става това изравняване на печалбите в обща норма на печалбата, тъй като то е очевидно резултат и не може да бъде изходна точка?

Преди всичко е ясно, че оценката на стоковата стойност, например в пари, може да бъде само резултат на нейната размяна и че приемайки такава оценка, ние трябва да я разглеждаме като резултат на

действителната размяна на стокова стойност срещу стокова стойност. Но как може да се осъществи тази размяна на стоките по техните действителни стойности?

Да приемем отначало, че всички стоки в различни сфери на производство се продават по техните действителни стойности. Какво би станало тогава? В този случай съгласно гореизложеното в различните сфери на производство биха господствали съвсем различни норми на печалба. Дали стоките се продават по тяхната стойност (т.е. дали те се разменят една срещу друга пропорционално на съдържащата се в тях стойност по цени, съответстващи на тяхната стойност), или пък се продават по такива цени, че тяхната продажба донася еднакви по големина печалби за еднакви маси от съответните капитали, авансирани за тяхното производство — това са *prima facie* (преди всичко, ред.) съвсем различни неща.

Обстоятелството, че капитали, които привеждат в движение нееднакво количество жив труд, произвеждат нееднакво количество принадлежна стойност, предполага, поне до известна степен, че степента на експлоатация на труд, или нормата на принадлежната стойност, е навсякъде еднаква или че различията, които съществуват в тази област, се изравняват чрез действителни или въображаеми компенсиращи причини. Това предполага конкуренция между работниците и изравняване в резултат на техните постоянни прехвърляния от една сфера на производство в друга. Такава обща норма на принадлежна стойност — като насоченост, както и всички икономически закони — е приета от нас като теоретично опростяване; но в действителност тя е фактическа предпоставка на капиталистическия начин на производство, макар че се затруднява в по-голяма или по-малка степен от практически пречки, които създават повече или по-малко значителни местни различия — такива са например законите за постоянното местожителство (*settlement laws*) за английските земеделски работници. Но в теорията се приема, че законите на капиталистическия начин на производство се развиват в чист вид. А в действителност винаги има само

известно приближаване; но това приближаване е толкова по-голямо, колкото повече е развит капиталистическият начин на производство, колкото по-малко той се изопачава и усложнява от остатъци на минали икономически формации.

Цялата трудност идва оттам, че стоките не се разменят просто като стоки, а като продукти на капитали, които претендират за пропорционално на тяхната величина или — при равенство на техните величини — за равно участие в съвкупната маса на принадлежната стойност. И съвкупната цена на стоките, произведени от даден капитал в даден интервал време, трябва да задоволи това искане. Но съвкупната цена на тези стоки е само сумата на цените на отделните стоки, които образуват продукта на капитала.

Punctum saliens (решаващият пункт. ред.) ще изпъкне най-ярко, ако поставим въпроса по следния начин: — Да приемем, че самите работници притежават съответните средства за производство и разменят своите стоки помежду си. Тогава тези стоки не биха били продукти на капитала. Стойността на средствата на труда и на материалите на труда, прилагани в различните отрасли на труда, би била различна в зависимост от техническата природа на различните операции. Също така, независимо от нееднаквата стойност на прилаганите средства за производство, би била нужна различна маса от тях за дадена маса труд, тъй като една стока може да бъде изготвена за един час, а друга в продължение на цял ден и т.н. Да приемем освен това, че тези работници, средно взето, работят при еднаква продължителност, като при това се вземат под внимание ония изравняващи влияния, които произтичат от различната интензивност на труда и т.н. Тогава двама работници [от два различни отрасъла на труд] биха възстановили в стоките, представляващи продукта на техния едnodневен труд, преди всичко онова, което са вложили, т.е. разходите за употребените средства за производство; те биха били различни в зависимост от техническото естество на техните отрасли на труда. *Второ*, двама работници биха създали равни количества нова стойност, а именно

стойност, равна на прибавения от тях към средствата за производство работен ден. Тази нова стойност би съдържала в себе си тяхната работна заплата плюс принадлежната стойност, т.е. принадлежния труд, който продължава извън границите на необходимите им потребности, при което обаче резултатите от принадлежния труд биха принадлежали на самите работници. Изразявайки се на капиталистически език, двамата работници получават еднаква работна заплата плюс еднаква печалба на стойността, изразена в продукта например на десетчасов работен ден. Обаче, първо, стойностите на техните стоки биха били различни. Да приемем например, че в стока I се пада за употребените средства за производство по-голяма част от стойността, отколкото в стока II, и освен това, за да вземем веднага под внимание всички възможни различия, да приемем, че стока I поглъща повече жив труд, следователно изисква за своето производство по-продължително работно време, отколкото стока II. Стойността на тези стоки I и II е следователно твърде различна. Също така са различни и сумите на стоките стойности, които съставят продукта на труда, извършен за дадено време от работник I и от работник II. Нормите на печалбите за I и II ще бъдат също твърде различни, ако в дадения случай наречем норма на печалбата отношението на принадлежната стойност към цялата стойност на вложените средства за производство. Средствата за живот, които всеки ден се консумират от I и II през време на производството и които са работната заплата, образуват тук онази част от авансираните средства за производство, която в други случаи наричаме променлив капитал. Но принадлежните стойности за I и II биха били еднакви за еднакво работно време; или, още по-точно изразено, тъй като и I, и II получават всеки стойността на продукта на един работен ден, то след спадане на стойността на авансираните «постоянни» елементи и двамата получават по равна стойност, една част от която може да се разглежда като възстановяване на средствата за живот, изразходвани при производството, а другата част — като получаваща се свръх това принадлежната стойност. Ако I е направил повече разходи, то те изискват за своето възстановяване размерите на онази

част от стойността на неговата стока, която възстановява тази «постоянна» част, да бъдат по-големи и затова той трябва също да превърне по-голяма част от общата стойност на своя продукт обратно във веществените елементи на тази постоянна част, докато II, макар и да получава за това по-малко, в замяна на това трябва да превръща по-малка част от стойността във веществени елементи на постоянната част. Така че при тази предпоставка разликата в нормите на печалба би била безразлично обстоятелство, също както днес за наемния работник е безразлично в каква норма на печалбата се изразява изсмуканото от него количество принадлежна стойност и също както в международната търговия разликата в нормите на печалба при различните нации е съвсем безразлично обстоятелство за тяхната стокова размяна.

Затова размяната на стоките по техните стойности или приблизително по техните стойности изисква един много по-нисък стадий, отколкото размяната по производствените цени, за която е необходим определен висок стадий на капиталистическо развитие.

Както и да се установяват или регулират първоначално цените на различните стоки една спрямо друга, във всеки случай тяхното движение се подчинява на закона за стойността. Там, където спада работното време, необходимо за производство на стоката, спадат и цените; там, където то се повишава, повишават се при неизменни други условия и цените.

Така че, независимо от подчинението на цените и тяхното движение на закона за стойността, напълно правилно е да се разглежда стойността на стоките не само теоретически, но и исторически, като *prius* (*предшестваща. ред.*) производствените цени. Това важи за такива условия, при които на работника принадлежат средствата за производство, а такава е положението — както в стария, така и в сегашния свят — на работещия сам и притежаващ земя селянин и на занаятчията. Това се съгласува и с изказания по-рано от нас възг-

лед*27), че развитието на продуктите в стоки има за своя изходна точка размяната между различни общини, а не между членове на една и съща община. Казаното важи както до това първобитно състояние, така и до по-късни обществени отношения, основани на робство и крепостничество, както и до цеховата организация на занаятчийството, докато закрепените във всеки производствен отрасъл средства за производство много трудно могат да бъдат пренесени от една сфера в друга, и затова различните производствени сфери се отнасят една към друга до известна степен като чужди страни или комунистически общини.

За да могат цените, по които стоките взаимно се разменят, да отговарят приблизително на техните стойности, изисква се само:

- 1) размяната на различни стоки да престане да бъде чисто случайно или единично явление;
- 2) доколкото разглеждаме непосредствената размяна на стоките, тези стоки да се произвеждат от едната и от другата страна в относителни количества, приблизително съответстващи на взаимната потребност от тях, което се определя от взаимния опит, придобит при пласмента, и в резултат от дълго съществуващата размяна и
- 3) доколкото се отнася до продажбата, никакъв естествен или изкуствен монопол да не дава възможност на страните, които сключват сделката, да продават над стойността и да не ги принуждава да отстъпват под нея. Под случаен монопол разбираме такъв монопол, който се създава за купувача или продавача поради случайно състояние на търсенето и предлагането.

Предпоставката, че стоките от различните сфери на производство се продават по техните стойности, означава, разбира се, само това, че тяхната стойност е притегателният център, около който се въртят техните цени и по който се изравняват техните постоянни колебания нагоре и надолу. Необходимо е освен това да се различава винаги

пазарната стойност — за която ще поговорим по-късно — от индивидуалната стойност на отделните стоки, произведени от различни производители. Индивидуалната стойност на някои от тези стоки ще стои под тяхната пазарна стойност (т.е. за тяхното производство се изисква по-малко работно време, отколкото е изразено в пазарната стойност), а индивидуалната стойност на други стоки ще стои над тяхната пазарна стойност. Пазарната стойност трябва да се разглежда, от една страна, като средна стойност на стоките, произведени в дадена сфера на производство, а, от друга страна, като индивидуална стойност на стоките, които се произвеждат при средни условия на дадена сфера и които са значителната маса от продуктите на тази сфера. Само при изключителни комбинации стоките, произведени при най-лоши или при най-благоприятни условия, регулират пазарната стойност, която от своя страна образува център на колебанието за пазарните цени, които обаче са винаги еднакви за стоките от един и същ вид. Ако обичайното търсене се задоволява от предлагането на стоки по средната стойност, т.е. по средната стойност на онази маса, която лежи между двете крайности, то стоките, чиято индивидуална стойност е по-ниска от пазарната, реализират добавъчна принадена стойност, или добавъчна печалба, докато стоките, чиято индивидуална стойност е по-висока от пазарната, не могат да реализират част от съдържащата се в тях принадена стойност.

Безполезно е да се каже, че продажбата на стоките, произведени при най-лоши условия, доказва, че те са необходими за покриване на търсенето. Ако в разглеждания случай цената беше по-висока от средната пазарна стойност, търсенето би било по-малко ***27a)**. При известни цени един вид стока може да заеме на пазара известно място; при изменение на цените това място може да остане неизменно само ако покачването на цената съвпада с намаляване количеството на стоката или ако спадането на цената съвпада с увеличаване количеството на стоката. Но ако търсенето е толкова силно, че то не намалява дори и когато цената се регулира от стойността на стоките,

произведени при най-лоши условия, тези последните определят пазарната стойност. Това е възможно само когато търсенето превишава обичайното равнище или предлагането спада под нормалната величина. Най-сетне, ако масата на произведените стоки превишава количеството, което може да се пласира по средните пазарни стойности, пазарната стойност се определя от стоките, произведени при най-благоприятни условия. Тези стоки могат например да се продават напълно или приблизително по техните индивидуални стойности, при което може да се случи стоките, произведени при най-лоши условия, да не реализират дори своите производствени разходи, докато стоките от средните условия на производство могат да реализират само част от съдържащата се в тях принадлежна стойност. Казаното тук относно пазарната стойност важи и за производствената цена, когато тя заеме мястото на пазарната стойност. Производствената цена е регулирана във всяка сфера и е регулирана също съобразно специфичните обстоятелства. Но самата тя все пак е център, около който се колебаят всекидневните пазарни цени и по който тези цени се изравняват през определени периоди (*вж. Рикардо относно определянето на производствената цена от предприятията, които работят при най-лоши условия*).

Както и да се регулират цените, получаваме следните изводи:

1) Законът за стойността управлява движението на цените, като намалението или увеличението на работното време, необходимо за производството, заставя производствените цени да се повишават или понижават. Именно в този смисъл Рикардо (който естествено чувства, че неговите производствени цени се отклоняват от стойностите на стоките) казва, че

«изследването, върху което той иска да обърне вниманието, се отнася до резултатите от измененията на относителната стойност на стоките, а не на тяхната абсолютна стойност» (D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy». Works ed. by Mac Culloch, London, 1852, p.15).

2) Средната печалба, която определя производствените цени, неизбежно трябва да бъде приблизително равна на онова количество принадлежна стойност, което се пада на даден капитал като съответна част от целия обществен капитал. Да приемем, че общата норма на печалба, а следователно и средната печалба, се изразява в парична стойност, по-висока от действителната средна принадлежна стойност, изразена в нейната парична стойност. Доколкото се отнася до капиталистите, безразлично е дали те си пресмятат взаимно 10 или 15% печалба. И единият, и другият процент печалба еднакво не съответстват на действителната стойност на стоките, тъй като паричният израз се преувеличава взаимно. Що се отнася до работниците (предполага се, че те получават своята нормална работна заплата, следователно повишаването на средната печалба не означава действителен отбив от работната заплата, т.е. не изразява нещо съвсем различно от нормалната принадлежна стойност на капиталиста), то на повишението на стоковите цени, което ще се получи в резултат на повишената средна печалба, трябва да съответства повишение на паричния израз на променливия капитал. Наистина такова общо номинално повишение на нормата на печалбата и на средната печалба над равнището, определяно от отношението на действителната принадлежна стойност към целия авансиран капитал, е невъзможно, без да предизвика повишение на работната заплата, както и повишение на цените на стоките, които образуват постоянния капитал. Понижението трябва да предизвика обратно въздействие. Тъй като съвкупната стойност на стоките регулира съвкупната принадлежна стойност, която пък регулира — като общ закон, който управлява колебанията — размера на средната печалба, а следователно и общата норма на печалба, то законът за стойността регулира производствените цени.

Онова, което конкуренцията постига, при това първоначално в една сфера на производство, е създаване на еднаква пазарна стойност и пазарна цена от различните индивидуални стойности на стоките. Но едва конкуренцията на капиталите в различните сфери на производс-

тво създава производствената цена, която изравнява нормите на печалбата между различните сфери. За образуването на производствените цени е необходимо по-високо развитие на капиталистическия начин на производство, отколкото за първия.

За да могат стоките от една и съща сфера на производство, от един и същ вид и приблизително от едно и също качество да се продават по техните стойности, необходими са две условия:

Първо, различните индивидуални стойности трябва да се изравняват в една обществена стойност, в разгледаната по-горе пазарна стойност, а за това е необходимо да има конкуренция между производителите на един и същ вид стоки, както и съществуването на пазар, на който те съвместно да предлагат своите стоки. За да може пазарната цена на идентични стоки, всяка от които обаче е произвеждана при условия с различен индивидуален колорит, да съответствува на пазарната стойност, да не се отклонява от нея нито нагоре, нито надолу, нужно е натискът, оказван от различните продавачи един на друг, да бъде достатъчно голям, за да изкара на пазара такава маса от стоки, която да отговаря на обществената потребност, т.е. такова количество от тях, за което обществото е в състояние да заплати пазарната стойност. Ако масата на продуктите превишава тази потребност, стоките трябва да бъдат продадени под тяхната пазарна стойност; обратно, те трябва да бъдат продадени над тяхната пазарна стойност, ако масата на продуктите е недостатъчно голяма или, което е същото, ако натискът на конкуренцията между продавачите не е достатъчно силен, за да ги принуди да изнесат тази маса стоки на пазара. Ако се измени пазарната стойност, ще се изменят и условията, при които може да бъде продадена цялата маса стоки. Ако спадне пазарната стойност, обществената потребност (под която тук винаги се разбира платежоспособната потребност), средно взето, се разширява и в известни граници може да погълне по-значителни маси стоки. Ако се покачи пазарната стойност, обществената потребност от стоки се намалява и поглъща по-малки маси от тях. Ето защо, ако

търсенето и предлагането определят пазарните цени — или, по-точно, отклоненията на пазарните цени от пазарната стойност, — то, от друга страна, пазарната стойност регулира *съотношението* между търсене и предлагане, или онзи център, около който измененията в търсенето и предлагането заставят пазарните цени да се колебаят.

Разглеждайки този въпрос по-подробно, ние намираме, че условията, които важат за стойността на отделната стока, се възпроизвеждат тук като условия, които определят стойността на общата сума на стоките от даден вид; тъй като капиталистическото производство е по начало масово производство, пък и при другите, по-малко развити начини на производство, стоките — поне главните, — които са произвеждани в сравнително незначителни количества като общ продукт, макар и на множество дребни производители, се съсредоточават на пазара на големи маси в ръцете на сравнително малко търговци, натрупват се и се продават от тях като общ продукт на цял производствен отрасъл или на негово повече или по-малко голямо подразделение.

Нека отбележим тук съвсем мимоходом, че «обществената потребност», т.е. онова, което регулира принципа на търсенето, съществено зависи от отношението между различните класи и от тяхното относително икономическо положение, а следователно по-специално, първо, от отношението на цялата принадлезна стойност към работната заплата и, второ, от съотношението между различните части, на които се разпада принадлезната стойност (печалба, лихва, поземлена рента, данъци и др.); така и тук отново се вижда, че отношението между търсене и предлагане не е в състояние да обясни абсолютно нищо, преди да се разкрие базата, върху която почива това отношение.

Макар че и двете, стоката и парите, са единство на разменна и потребителна стойност, все пак вече видяхме («Капиталът», кн. I, гл. 1, 3) как при продажбата и покупката тези две определения се разполагат полярно на двете крайни точки, така че стоката (продавачът) представлява потребителната стойност, а парите (купувачът) — разменна-

та стойност. Че стоката има потребителна стойност, следователно задоволява обществена потребност, беше едната предпоставка за продажба. Другата е тая, че количеството труд, което се съдържа в стоката, трябва да е обществено необходим труд, следователно индивидуалната стойност (или — което при тази предпоставка е същото — продажбената цена) на стоката трябва да съвпада с нейната обществена стойност)*[28](#)).

Нека приложим това по отношение на намиращата се на пазара стокова маса, съставляваща продукта на цяла сфера на производство.

Работата ще бъде представена най-просто, ако разгледаме цялата стокова маса, следователно отначало само от *един* отрасъл на производство, като *една* стока, а сумата на цените на множеството еднакви стоки — като *една* сумарна цена. В такъв случай казаното за отделната стока важи буквално и за намиращата се на пазара стокова маса от определен отрасъл на производство. Изискването индивидуалната стойност на стоката да съответства на нейната обществена стойност се осъществява сега или се определя по-нататък в този смисъл, че цялото количество стоки съдържа обществено необходим труд за тяхното производство и че стойността на тази стокова маса е = на нейната пазарна стойност.

Да приемем сега, че голямата маса от тези стоки е произведена при приблизително еднакви нормални обществени условия, така че тази стойност е същевременно и индивидуалната стойност на отделните стоки, които образуват тази маса. Ако сега сравнително малка част от стоките е произведена при по-лоши, а друга при подобри условия, така че индивидуалната стойност на първата част е по-голяма, а на втората по-малка от средната стойност на повечето стоки, и ако при това тези две крайности се уравниават и средната стойност на стоките, които принадлежат към тях, е равна на стойността на стоките, които принадлежат към средната маса, то пазарната стойност се определя от стойността на стоките, произведени при средните усло-

вия ***29)**. Стойността на цялата стокова маса е равна на действителната сума на стойностите на всички отделни стоки, взети заедно, както на ония, които са произведени при средни условия, така и на ония, които са произведени при условия по-добри или по-лоши от средните. В този случай пазарната стойност, или обществената стойност, на стоковата маса, т.е. съдържащото се в стоките необходимо работно време, се определя от стойността на преобладаващата средна маса от стоки.

Да приемем, обратно, че общото количество на търсените стоки, хвърлени на пазара, е останало същото, но стойността на стоките, произведени при по-лоши условия, не се уравнисява със стойността на стоките, произведени при по-добри условия, като при това частта от общото количество, която е произведена при по-лоши условия, е относително значителна величина както в сравнение със средната маса на стоките, така и в сравнение с другата крайност. Тогава пазарната стойност, или обществената стойност, се регулира от стоковата маса, произведена при по-лоши условия.

Да приемем, най-сетне, че стоките, произведени при по-добри условия, отколкото средните, по своето количество значително превишават стоките, произведени при по-лоши условия, и при това съставят значителна величина дори в сравнение със стоките, произведени при средни условия; тогава тази част от стоките, която е произведена при най-добри условия, ще регулира пазарната стойност. Ние тук се абстрахираме от едно пресищане на пазара, при което пазарните цени винаги се регулират от онази част от стоките, която е произведена при най-добри условия; тук ние се занимаваме не с пазарната цена, доколкото тя се различава от пазарната стойност, а с различните представи за самата пазарна стойност ***30)**.

Всъщност, в най-строг смисъл на думата (защото в практиката това се осъществява, разбира се, само приблизително и с безброй модификации), в случай I пазарната стойност на цялата маса стоки, която

се регулира от средните стойности, е равна на сумата на техните индивидуални стойности; обаче за стоките, произведени на двата крайни полюса, тази стойност се представя като натрапена им средна стойност. Лицата, които произвеждат свои стоки при най-лоши условия, трябва да ги продават под индивидуалната стойност; онези, които произвеждат при най-добри условия, продават стоките си над индивидуалната стойност.

В случай II индивидуалните маси стойност, произведени при двата вида крайни условия, не се уравниават и решаващо значение придобиват стоките, които са произведени при по-лоши условия. Строго казано, средната цена, или пазарната стойност на всяка отделна стока или на всяка съответна част от цялата маса стоки се определя тук от съвкупната стойност на цялата маса стоки, получавана от събирането на отделните стойности на произведените при най-разнообразни условия стоки и от онази част от тази съвкупна стойност, която се пада на всяка отделна стока. Получената по този начин пазарна стойност би стояла над индивидуалната стойност не само на онези стоки, които са произведени при най-благоприятни условия, но и на онези стоки, които принадлежат към средния слой; при все това тя би била по-ниска от индивидуалната стойност на стоките, произведени при най-малко благоприятни условия. Доколкото тя се приближава до нея и може ли, най-сетне, съвсем да съвпадне с нея, зависи изцяло от размера на онази част, която в дадена сфера на производство се пада на стоки, произведени при най-лоши условия. Ако при това търсенето, макар и незначително, преобладава, то пазарната стойност се регулира от индивидуалната стойност на стоките, произведени при неблагоприятни условия.

Най-сетне, както в случай III, ако количеството на стоките, произведени при най-добри условия, преобладава не само в сравнение с другата крайност, но и в сравнение със средните условия, тогава пазарната стойност спада под средната стойност. Средната стойност, изчислена чрез събиране стойностите на стоките, произведени както при

крайните, така и при средните условия, стои тук под стойността на средната група и се приближава към последната или се отдалечава от нея в зависимост от относителния размер на най-благоприятната крайна група. Ако търсенето е слабо в сравнение с предлагането, то произведената при благоприятни условия част от стоките, колкото и да е голяма, насилствено си извоюва преобладаващо положение, като съкращава своята цена до равнището на своята индивидуална стойност. С тази индивидуална стойност на стоките, произведени при най-добри условия, пазарната стойност никога не може да съвпадне, освен когато предлагането силно преобладава над търсенето.

Това определяне на пазарната стойност, което тук е изобразено *абстрактно*, се извършва на действителния пазар чрез конкуренцията между купувачите при предпоставка, че търсенето е именно толкова голямо, че може да погълне дадената маса стоки по нейната така определена стойност. А сега ще преминем към друга точка.

Второ. Че стоката има потребителна стойност, означава само, че тя задоволява някаква обществена потребност. Докато се занимавахме само с отделните стоки, ние можехме да предполагахме, че съществува необходимост от тази определена стока — количеството на която е вече включено в нейната цена, — и по-нататък не се впускахме да разглеждаме размера на потребностите, подлежащи на задоволяване. Но тази количествена страна на въпроса става съществен момент, щом от едната страна стои продуктът на цял отрасъл, а от другата страна стои обществената потребност за същия. Сега трябва да се разгледа размерът, т.е. количеството на тази обществена потребност.

В дадените по-горе определения за пазарната стойност се предполагаше, че масата на произведените стоки е дадена, т.е. остава неизменна, че се изменя само отношението между съставните части на тази маса, произведени при различни условия, и че поради това пазарната стойност на една и съща маса стоки се регулира по различен

начин. Да приемем, че тази маса е обикновеният размер на предлагането, като оставяме настрана възможността, че част от произведените стоки може временно да бъде изтеглена от пазара. Ако търсенето за тази маса също запазва своите обикновени размери, стоката се продава по нейната пазарна стойност, независимо от това, кой от трите изследвани по-горе начини регулира тази пазарна стойност. Стоковата маса не само задоволява известна потребност, но я задоволява в обществен размер. Ако, напротив, количеството на стоките на пазара е по-голямо или по-малко, отколкото е тяхното търсене, настъпват отклонения на пазарната цена от пазарната стойност. И първото отклонение е, че ако количеството е малко, пазарната стойност винаги се регулира от стоките, произведени при най-лоши условия, а ако е голямо — винаги от стоките, произведени при най-добри условия; че по този начин пазарната стойност се определя от едната от двете крайности, въпреки че въз основа на самото отношение между масите, произведени при различните условия, би трябвало да се получи друг резултат. Ако разликата между търсенето и количеството на продуктите, които се предлагат, е по-значителна, то и пазарната цена ще се отклонява още по-значително нагоре или надолу от пазарната стойност. Но разликата между количеството на произведените стоки и онова тяхно количество, при което те се продават по своята пазарна стойност, може да има двойка причина. Или самото това количество се изменя, става твърде малко или твърде голямо, така, че възпроизводството се извършва в по-друг мащаб от онзи, който е регулирал дадената пазарна стойност. В този случай се изменя предлагането, макар че търсенето си остава същото, и поради това настъпва относително свръхпроизводство или недостатъчно производство. Или пък възпроизводството, т.е. предлагането, остава същото, а търсенето спада или се покачва, което може да се дължи на различни причини; макар че тук абсолютната величина на предлагането е останала същата, неговата относителна величина, неговата величина в сравнение с потребността се е изменила. Това би оказало същото влияние, както и в първия случай, само че в обратна посока.

Най-сетне, ако стават изменения и на двете страни, но в противоположна посока, или пък в една посока, но в различна степен — с една дума, ако стават двустранни изменения, които обаче изменят предишната пропорция между двете страни, то крайният резултат неизбежно ще се сведе до един от двата разгледани по-горе случая.

Всъщност трудността при общото определение на понятията "търсене" и "предлагане" е, че тези определения като че ли се свеждат до тавтология. Да разгледаме най-напред предлагането, т.е. продукта, който се намира на пазара или може да бъде доставен на него. За да не влизаме в съвсем излишни тук подробности, ще вземем годишната маса на възпроизводство във всеки отделен отрасъл на промишлеността и съвсем ще оставим настрана обстоятелството, че различни стоки могат в по-голям или по-малък размер да бъдат изтеглени от пазара и поставени в складове с цел да бъдат консумирани например през най-близката година. Това годишно възпроизводство се изразява преди всичко в определено количество — което се измерва или брой, — в зависимост от това, дали дадена маса стоки се измерва на едро или пък на парче; това са не само потребителни стойности, които задоволяват човешки потребности, но и потребителни стойности, които се намират на пазара в дадено количество. Второ, тази маса стоки има определена пазарна стойност, която може да се изрази като кратно число на пазарната стойност от отделната стока или на стоквата мярка, която служи за единица. Ето защо не съществува необходима зависимост между количеството на намиращите се на пазара стоки и тяхната пазарна стойност; например, когато някои стоки имат специфично висока, а други специфично ниска стойност, така че дадена стойностна сума може да се изрази в твърде голямо количество от едните и твърде малко количество от другите стоки. Между количеството на стоките, намиращи се на пазара, и пазарната стойност на тези стоки съществува само следната зависимост: при дадено равнище на производителност на труда във всяка отделна производствена сфера се изисква за производството на определено количество

стоки определено количество **обществено работно време**, макар че в различните сфери на производство това отношение е, разбира се, различно и не се намира в никаква вътрешна връзка с полезността на дадена стока или с особената природа на нейните потребителни стойности. Ако количеството a от даден вид стоки струва b работно време, то при равни други условия количеството na струва nb работно време. По-нататък: доколкото обществото иска да задоволява своите потребности и да произвежда за тази цел известен вид стоки, то трябва да ги заплати. Всъщност, тъй като се предпоставя, че при стоковото производство има разделение на труда, обществото купува тези стоки заради това, че употребява за тяхното производство част от работното време, с което разполага, следователно то ги купува посредством определено количество работно време, с което то — даденото общество — може да разполага. Тази част от обществото, на която благодарение на разделиението на труда се пада да употреби своя труд за производство на дадена определена стока, трябва да получи неговия **еквивалент чрез обществен труд**, въплътен в стоки, които задоволяват нейните потребности. Не съществува обаче необходима връзка, а само случайна връзка между цялото количество обществен труд, изразходвано за даден обществен продукт, т.е. между онази част от съвкупната работна сила, която обществото употребява за производство на този продукт, следователно между размера, който производството на този продукт има по отношение на цялото производство, от една страна, и, от друга страна, между размера, в който обществото се стреми да задоволи потребността чрез дадения определен продукт. Макар че всяка отделна стока или всяко определено количество от един вид стоки съдържа само обществен труд, необходим за неговото производство, и от това гледище пазарната стойност на цялата тази маса стоки от даден вид изразява само необходим труд, все пак, щом определена стока е произведена в количество, което превишава наличната обществена потребност, част от общественото работно време е прахосано и цялата маса стоки представлява тогава на пазара много по-малко количество общест-

вен труд от онова, което действително се съдържа в него. (Само там, където производството се намира под действителен предопределящ това производство контрол на обществото, обществото създава връзка между количеството на **общественото работно време**, изразходвано за производство на определен предмет, и размера на обществената потребност, която се задоволява чрез този предмет.) За това тези стоки трябва да бъдат продадени под тяхната пазарна стойност, а част от тях може да стане и съвсем непродаваема. — Тъкмо обратното ще стане, ако количеството на обществения труд, изразходван за производство на определен вид стоки, е твърде малко в сравнение с размера на обществената потребност, която трябва да бъде задоволена чрез този продукт. — Но ако количеството на обществения труд, изразходван за производство на определена стока, отговаря на размера на подлежащата на задоволяване обществена потребност, така че произведената маса на продукта отговаря на обичайния мащаб на възпроизводство при неизменно търсене, то стоката се продава по нейната пазарна стойност. **Размяната или продажбата на стоките по тяхната стойност е рационалният принцип, естественият закон на тяхното равновесие**; отклоненията трябва да се обясняват, като се изхожда от този закон, а не обратно — да се извежда самият закон от отклоненията.

Да разгледаме сега другата страна — **търсенето**.

Стоките се купуват като средства за производство или като средства за живот, за да влязат в производствено или лично потребление, при което нищо не се изменя от това, че някои видове стоки могат да служат и за двете тези цели. Следователно те се търсят от страна на производителите (в дадения случай капиталистите, тъй като се предполага, че средствата за производство са превърнати в капитал) и от страна на потребителите. Изглежда, че това преди всичко предполага наличност на страната на търсенето на определен размер обществена потребност, на която на страната на предлагането съответства определен размер обществено производство в различни от-

расли на производство. За да може памучната промишленост наново да извърши своето годишно възпроизводство в даден мащаб, необходимо е обичайно количество памук, а ако се вземе под внимание ежегодното разширение на възпроизводството в резултат от натрупване на капитал, то при неизменни други условия е необходимо още известно добавъчно количество памук. Същото е и по отношение на средствата за живот. За да може да запази своето обикновено средно жизнено равнище, работническата класа трябва пак да получи поне същото количество от необходимите средства за живот, макар и може би малко по-иначе разпределени между различните видове стоки; а ако се вземе предвид ежегодният растеж на населението, то ще бъде необходимо още известно добавъчно количество средства за живот; същото може с по-големи или по-малки поправки да се каже и относно другите класи.

И така, изглежда, че на страната на търсенето съществува определена обществена потребност от дадена величина, която изисква за своето покритие наличност на определено количество стоки на пазара. Но количествената определеност на тази потребност е извънредно еластична и променлива. Тя е само привидно фиксирана. Ако средствата за живот бяха по-евтини или паричната работна заплата беше по-висока, то работниците биха купували повече такива средства и **«обществената потребност»** от тези видове стоки би била по-голяма, като при това съвсем оставяме настрана пауперите и пр., «търсенето» на които стои под най-тесни граници на тяхната физическа потребност. Ако, от друга страна, например памукът стане по-евтин, то търсенето на памук от капиталистите би нараснало, би се вложил повече допълнителен капитал в памучната промишленост и т.н. При това не трябва изобщо да се забравя, че при нашата предпоставка търсенето за производствено потребление е търсене от страна на капиталиста, истинската цел на когото е производство на принадлежна стойност, и че само заради принадлежната стойност той произвежда известен вид стоки. От друга страна, това съвсем не пречи

капиталистът, доколкото той се явява на пазара като купувач например на памук, да се явява като представител на потребността от памук; но също и за продавача на памук е безразлично дали купувачът превръща този памук в плат за ризи, в пироксилин или пък смята да запуши с него своите уши и ушите на целия свят. Но, разбира се, това оказва голямо влияние върху обстоятелството какъв род купувач е той. Неговата потребност от памук съществено се видоизменя поради обстоятелството, че в действителност тя само прикрива неговата потребност да получава печалба. Границите, в които представената на *пазара* потребност от стоки — търсенето — количествено е различна от *действителната обществена потребност*, са естествено твърде различни за различните стоки; имам предвид разликата между количеството на стоките, за които фактически е заявено търсене, и онова тяхно количество, за което би било заявено търсене при други парични цени на стоките или при други парични, съответно жизнено условия на купувачите.

Няма нищо по-лесно от това, да си обясним неравномерността на търсенето и предлагането и произтичащите оттук отклонения на пазарните цени от пазарните стойности. Всъщност трудността е в определянето на това, какво трябва да разбираме под покриване на предлагането и търсенето.

Предлагането и търсенето се покриват, когато се намират в такова *съотношение*, че масата на стоките от определен отрасъл на производство може да бъде продадена по нейната пазарна стойност, ни погоре, ни по-долу. Ето първото, което ни се казва.

И **второ**: ако стоките се продават по тяхната пазарна стойност, предлагането и търсенето се покриват. Ако предлагането и търсенето се покриват, те престават да действат, и именно затова стоките се продават по тяхната пазарна стойност. Ако две равни по величина сили действат в противоположни посоки, те взаимно се унищожават, съвсем не действат външно, и явленията, които се извършват при то-

ва условие, трябва да бъдат обяснени някак иначе, а не чрез действието на тези две сили. Щом търсенето и предлагането взаимно се унищожават, те престават да обясняват каквото и да било, не въздействат повече върху пазарната стойност и ни оставят в пълно неведение относно това, защо пазарната стойност се изразява именно в тази сума пари, а не в някоя друга. Действителните вътрешни закони на капиталистическото производство не могат очевидно да бъдат обяснени с взаимодействието на търсенето и предлагането (дори ако оставим настрана един по-дълбок анализ на тези обществени движещи сили, които тук няма място), тъй като тези закони се оказват осъществими в чист вид само когато търсенето и предлагането престават да действат, т.е. се покриват. Всъщност търсенето и предлагането никога не се покриват или ако дори се покриват, то е само случайно, следователно от научна гледна точка този случай трябва да бъде $= 0$, трябва да се разглежда като несъществуващ. В политическата икономия се предполага, че те се покриват. Защо? Това се върши, за да се разглеждат явленията в техния закономерен, отговарящ на тяхното понятие вид, т.е. за да се разглеждат независимо от привидността, която се поражда от колебанията на търсенето и предлагането. От друга страна — за да се открие действителната посока на тяхното движение, да бъде тя фиксирана по някакъв начин. Тъй като отклоненията от равенството имат противоположен характер и тъй като те постоянно следват едно след друго, те взаимно се уравновесяват поради противоположността на тяхната посока, поради тяхното взаимно противоречие. И така, ако търсенето и предлагането не се покриват нито в един конкретен случай, то отклоненията от равенството следват едно след друго по такъв начин — защото отклонението в една посока поражда като свой резултат отклонение в противоположна посока, — че ако се разглежда резултатът от движението за повече или по-малко продължителен период, търсенето и предлагането винаги взаимно се покриват; обаче този резултат се получава само като среден резултат на вече извършено движение и само като постоянно движение на техните противоречия. Така пазарните цени,

които се отклоняват от пазарните стойности, се изравняват и дават една средна, която съвпада с пазарната стойност, при което отклоненията от тази последната взаимно се унищожават като плюс и минус. И тази средна стойност има не само теоретично значение, тя е практически важна за капитала, влягането на който е съобразено с колебанията и изравняванията за по-голям или по-малък определен период време.

Следователно *отношението* между търсене и предлагане обяснява, от една страна, само отклоненията на пазарните цени от пазарните стойности, от друга страна, стремежът, който се стреми да унищожи тези отклонения, т.е. да унищожи влиянието на отношението между търсене и предлагане. (Изключенията за стоки, които имат цени, но нямат стойност, няма да разглеждаме.) Отстраняването на влиянието, което оказват търсенето и предлагането чрез своите отклонения от равенството, може да се осъществява в твърде различни *форми*. Ако например спада търсенето, а следователно и пазарната цена, това може да доведе до изтегляне на капитал от даден отрасъл и по този начин до намаляване на предлагането. Но това може да доведе и до понижаване на самата пазарна стойност поради изобретения, които съкращават необходимото работно време и така да се изравни с пазарната цена. Обратно, ако търсенето нараства, а следователно и пазарната цена превишава пазарната стойност, това може да доведе до изобилен прилив на капитал в даден отрасъл на производство и до такова разширяване на производството, при което пазарната цена спада дори под пазарната стойност; или, от друга страна, това може да доведе до такова повишаване на цените, което ще съкрати самото търсене. В един или друг отрасъл на производство това може да доведе до нарастване на самата пазарна стойност за по-къс или по-дълъг период, тъй като през това време част от търсения на пазара продукт трябва да се произвежда при по-лоши условия.

Ако търсенето и предлагането определят пазарната цена, то, от друга страна, пазарната цена, а при по-нататъшния анализ и пазарната

стойност определят търсенето и предлагането. По отношение на търсенето това е очевидно, тъй като то се изменя в противоположна на цените посока: повишава се, когато те спадат, и обратно. Но същото е и по отношение на предлагането. Всъщност цените на средствата за производство, които влизат в предлаганата на пазара стока, определят търсенето на тези средства за производство, а следователно и предлагането на стоки, чието предлагане включва търсене на тези средства за производство. Цената на памука има определящо значение за предлагането на памучни платове.

Тази бъркотия — определянето на цените от търсенето и предлагането и наред с това определянето на търсенето и предлагането от цените — се усложнява още от това, че търсенето определя предлагането, и обратно, предлагането определя търсенето, производството определя пазара и пазарът — производството ***31)**.

Дори един посредствен икономист (*виж забележката*) разбира, че и без предизвикано от външни обстоятелства изменение на предлагането или на потребността отношението между тях може да се измени под влияние на изменение в пазарната стойност на стоките. Дори и той е принуден да признае, че, каквато и да бъде пазарната стойност, търсенето и предлагането трябва да се уравнишат, за да може тя да се получи. Това значи, че не отношението на търсенето към предлагането обяснява пазарната стойност, а, обратно, пазарната стойност обяснява колебанията на търсенето и предлагането. Авторът на «Observations» продължава след цитираното в забележката място:

«Обаче това отношение» (между търсене и предлагане), «ако под «търсене» и «естествена цена» разбираме онова, което току-що разбирахме, позовавайки се на А. Смит, винаги трябва да бъде отношение на равенство; защото само когато предлагането е равно на действителното търсене, т.е. на онова търсене, което не желае да заплаща ни повече, ни по-малко от естествената цена — само в този случай естествената цена може да бъде действително заплатена; следователно една и съща стока

може да има в различно време две твърде различни естествени цени и все пак отношението между търсене и предлагане може и в двата случая да си остане неизменно, а именно — да си остане отношение на равенство» [с. 61].

И така, тук се признава, че при две различни «естествени цени» на една и съща стока в различно време търсенето и предлагането могат и дори трябва да бъдат всеки път равни, за да може стоката действително да бъде продадена по нейната «естествена цена». Но тъй като и в двата случая отношението на търсенето към предлагането съвсем не се изменя, но се изменя величината на самата «естествена цена», то очевидно е, че последната се определя независимо от търсенето и предлагането и поради това най-малко може да се определя от тях.

За да може една стока да се продава по нейната пазарна стойност, т.е. в съответствие със съдържащия се в нея общественно необходим труд, трябва цялото количество на общественения труд, употребен за производството на цялата маса стоки от даден вид, да съответства на размера на обществената потребност от тях, т.е. на платежоспособната обществена потребност. Конкуренцията, колебанията на пазарните цени, които съответстват на колебанията на отношението между търсене и предлагане, винаги се стремят да сведат до тази мярка общото количество труд, вложено във всеки вид стоки.

В отношението между търсене и предлагане на стоките се повтаря, **първо**, отношението между потребителна и разменна стойност, между стоки и пари, между купувач и продавач; **второ** — отношението между производител и потребител, макар че двамата могат да бъдат представени от трети лица (търговци). За да се развие напълно това отношение, достатъчно е да се противопоставят един на друг купувач и продавач поотделно. Три лица са необходими за пълната метаморфоза на стоката, а следователно за цялостния процес на покупко-продажбата. **A** превръща своята стока в парите на **B**, на когото той

продава стоката, и отново превръща своите пари в стока, която купува от *C*; целият процес протича между тези три лица. По-нататък: при изследването на парите приехме, че стоките се продават по тяхната стойност, тъй като изобщо нямаше основание да се разглеждат цените, отклоняващи се от стойността, щом като ставаше дума само за измененията по форма, които претърпява стоката, приемайки парична форма и превръщайки се обратно от пари в стока. Щом стоката изобщо се продаде и с получените пари се купи нова стока, пред себе си имаме цялата метаморфоза и за нея като такава е съвсем безразлично дали цената на стоката е над или под нейната стойност. Стойността на стоката запазва своето значение като основа, защото само върху тази основа могат да бъдат развити парите в понятие, а цената според своето общо понятие е преди всичко само стойност в парична форма. Наистина, при разглеждането на парите като средство на обръщение се предполага, че се извършва не само една единствена метаморфоза на стоката. Напротив, разглежда се общественото преплитане на тези метаморфози. Само по такъв начин подходиме към обръщението на парите и към развитието на тяхната функция като средство за обръщение. Но колкото тази връзка е важна за преминаване на парите към функцията на средство за обръщение и за произтичащото оттук изменение на техния вид, толкова тя е безразлична за сделките между отделните купувачи и продавачи.

Освен това при търсенето и предлагането предлагането е равно на сумата на продавачите, или производителите, на определен вид стоки, а търсенето е равно на купувачите, или потребителите (индивидуални или производствени), на същия вид стоки. И при това тези суми действат една на друга в единство, като свързани сили. Отделната личност действа тук само като част от обществената сила, като атом от масата — именно в тази форма конкуренцията проявява *обществения* характер на производството и потреблението.

Онази от конкуриращите страни, която в момента е по-слаба, е същевременно и страната, където всяко отделно лице действа незави-

симо от масата на своите конкуренти, а често и направо против тях, и тъкмо по този начин прави осезателна зависимостта на отделния конкурент от другите; докато по-силната страна винаги се противопоставя на своите противници като повече или по-малко сплотено цяло. Ако търсенето на определен вид стоки е по-голямо, отколкото предлагането, то отделният купувач се стреми — в известни граници — да наддаде над другия и по този начин увеличава за всички купувачи цената на стоката над нейната пазарна стойност, докато на другата страна продавачите съвместно се стараят да продадат стоката на висока пазарна цена. Обратно, ако предлагането е по-голямо от търсенето, то един започва да продава по-евтино, а другите са принудени да го следват, докато купувачите съвместно се стремят да понижат колкото може повече пазарната цена в сравнение с пазарната стойност. Всеки се интересува от своите другари по участ само доколкото, вървейки заедно с тях, той печели повече, отколкото, вървейки против тях. Единството на действие изчезва, щом страната като такава стане по-слабата и тогава всяко отделно лице се старая да се справи колкото е възможно по-добре със свои сили. По-нататък, ако един от конкурентите произвежда по-евтино от други, поради което може да продава повече стока и да си извоюва по-голямо място на пазара, като продава стоката по-ниско от текущата пазарна цена, или пазарна стойност, той постъпва именно така и по такъв начин започва акция, която постепенно принуждава и другите да въведат по-евтин производствен метод и свежда обществено необходимия труд до ново, по-малко количество. Ако едната страна има предимство, то печели всеки, който принадлежи към нея; става така, като че ли всички те осъществяват общ монопол. Ако една страна е по-слаба, то всеки може да се опита със собствени усилия да стане по-силен (например този, който работи с по-малко производствени разходи) или поне да се отърве колкото е възможно с по-малки загуби, и в такъв случай той не ще и да знае за своите съседи, макар че неговите действия засягат не само него самия, но и всички негови колеги ***32)**.

Търсенето и предлагането предпоставят превръщане на стойността в пазарна стойност и доколкото те действат на капиталистическа база, доколкото стоките са продукти на капитала, предпоставят капиталистически производствен процес, а следователно и съвсем иначе преплитащи се отношения, отколкото простата покупка и продажба на стоки. Тук не се отнася за формалното превръщане на стойността на стоките в цена, т.е. за изменение само на *формата*; отнася се за определени количествени отклонения на пазарните цени от пазарните стойности, и по-нататък, от производствените цени. При проста покупка и продажба е достатъчно производителите на стоки като такива да противостоят един на друг. Търсенето и предлагането предпоставят, при по-нататъшен анализ, съществуването на различни класи и класови подразделения, които разпределят помежду си съвкупен обществен доход и го консумират като доход, които следователно предявяват търсенето, което се образува от този доход; докато, от друга страна, за разбирането на търсенето и предлагането, които производителите като такива предявяват един спрямо друг, е необходимо вникване в цялостния облик на капиталистическия производствен процес.

При капиталистическото производство въпросът не е само да се получи срещу масата стойност, хвърлена в обръщение под *форма* на стоки, същата маса стойност в друга форма — парична или стокова, — въпросът е, за авансирания за производство капитал да се извлече същата принадлежна стойност (печалба), каквато получава всеки друг капитал от същата величина, или *съответно* на своята величина, независимо от това, в кой производствен отрасъл е вложен той; въпросът е следователно да се продадат стоките поне по цени, даващи средна печалба, т.е. по производствени цени. В тази форма капиталът сам започва да се осъзнава като *обществена сила*, в която всеки капиталист има свой дял, пропорционален на неговото участие в целия обществен капитал.

Първо, капиталистическото производство само по себе си е безраз-

лично към определената потребителна стойност и изобщо към специфичните особености на стоката, която то произвежда. Във всяка сфера на производство неговата цел е да произведе принадлежна стойност, да си присвои в продукта на труда определено количество незаплатен труд. По същия начин и наемният труд, който е подчинен на капитала, по самата своя природа е безразличен към специфичния характер на своята работа, длъжен е да се видоизменя съобразно потребностите на капитала и да допуска прехвърлянето му от една сфера на производство в друга.

Второ, всъщност всяка сфера на производство е еднакво добра или лоша, както и другите; всяка носи еднаква печалба и всяка би била безцелна, ако произвежданите от нея стоки не биха задоволявали някаква обществена потребност.

Но ако стоките се продават по техните стойности, то в различните сфери на производство възникват, както вече бе посочено по-горе, различни норми на печалба в зависимост от различния органичен състав на вложените в тях маси капитал. Но капиталът се изтегля от сфера с по-ниска норма на печалба и се насочва в друга, която носи по-висока печалба. Чрез тази постоянна емиграция и имиграция, с една дума, чрез своето разпределяне между различни сфери на производство, съобразно това, къде спада и къде се повишава нормата на печалбата, капиталът осъществява такова *съотношение* между търсене и предлагане, че в различните сфери на производство се създава една и съща средна печалба и поради това стойностите се превръщат в производствени цени. Капиталът успява да осъществи това изравняване толкова по-пълно, колкото по-високо е капиталистическото развитие в дадено национално общество, т.е. колкото повече условията на дадена страна са приспособени към капиталистически начин на производство. С прогреса на капиталистическото производство те развиват и неговите условия: то подчинява на своя специфичен характер на своите присъщи закони цялата съвкупност от обществени предпоставки, в които се извършва производственият

процес.

Постоянното изравняване на постоянно възникващите неравенства се извършва толкова по-бързо:

- 1) колкото е по-подвижен капиталът, т.е. колкото по-лесно той може да бъде пренесен от една сфера в друга и от едно място в друго.
- 2) колкото по-бързо работната сила може да бъде прехвърлена от една сфера в друга, от един местен производствен център в друг.

Точка 1-ва предполага и изисква пълна свобода на търговията в обществото и отстраняване на всички монополи освен естествените, именно отстраняване на монополите, които възникват от самия капиталистически начин на производство. По-нататък се изисква развитие на кредитна система, която концентрира разпиляната маса свободен обществен капитал, като я противопоставя на отделния капиталист; най-сетне — подчиняването на различните сфери на производство на капиталистите. Последното вече е включено в приетите от нас предпоставки, тъй като ние приехме, че става дума до превръщане на стойностите в производствени цени във всички капиталистически експлоатирани сфери на производство; обаче самото това изравняване се натъква на големи пречки, ако между капиталистическите предприятия се вмъкват и се преплитат с тях многобройни и носещи масов характер производствени сфери, които са организирани по некапиталистически начин (например земеделието на дребните селяни). Необходимо е, най-сетне, значителна гъстота на населението. — Точка 2-ра изисква отмяна на всички закони, които препятстват работниците да се местят от една сфера на производство в друга или от един местен център на производство в някой друг. Безразлично е отношението на работника към съдържанието на неговия труд. По възможност по-голямо свеждане на труда във всички сфери на производство към прост труд. Освобождаване на работниците от всякакви професионални предразсъдъци. Най-сетне — и особено — подчинение на работника на капиталистическия начин на производство. По-

нататъшният анализ на този въпрос се отнася към специалното изследване на конкуренцията.

От казаното следва, че всеки отделен капиталист, както и съвкупността на капиталистите от всяка отделна сфера на производство, участва в експлоатацията на цялата работническа класа от целия капитал и в степента на тази експлоатация и участва не само поради обща класова симпатия, но и непосредствено икономически; защото — ако се предположи, че са дадени всички други условия, включително и стойността на целия авансиран постоянен капитал — средната норма на печалба зависи от степента на експлоатация на съвкупния труд от съвкупния капитал.

Средната печалба съвпада със средната принадлежна стойност, произвеждана от капитала за всеки сто единици, и по отношение на принадлежната стойност току-що казаното се разбира от само себе си. Що се отнася до средната печалба, тук като един от елементите, които определят нормата на печалбата, се прибави още само стойността на авансирания капитал. Всъщност за отделния капиталист или за капитала от определена сфера на производство специалният интерес в експлоатацията на непосредствено заетите от него работници се състои в това, да може чрез изключително прекомерен труд или чрез понижаване на работната заплата под средно равнище, или пък чрез изключителна производителност на приложения труд да получи извънредна дажба печалба, която превишава средната. Но ако оставим това обстоятелство настрана, то един капиталист, който дори съвсем не разходва в своята производствена сфера променлив капитал, следователно съвсем не прилага работници (което, разбира се, е невъзможно на практика), би бил еднакво силно заинтересован от експлоатацията на работническата класа от капитала и съвсем по същия начин би извличал своята печалба от незаплатен принадлежен труд, както и един капиталист, който (предпоставка, която също на практика е невъзможна) би си служил само с променлив капитал, т.е. би изразходвал целия свой капитал за работна заплата. Но степента на експлоа-

тация на труда зависи при даден работен ден от средната интензивност на труда, а при дадена интензивност — от продължителността на работния ден. От степента на експлоатация на труда зависи размерът на нормата на принадлежната стойност, следователно при дадена обща маса на променлив капитал — и величината на принадлежната стойност, а оттам и величината на печалбата. Специалния интерес, който капиталът от една сфера — за разлика от целия капитал — има от експлоатацията на специално заетите от него работници, има и отделният капиталист — за разлика от всички капиталисти от цялата негова сфера — от експлоатацията на наетите лично от него работници.

От друга страна, всяка отделна сфера на капитала и всеки отделен капиталист са еднакво заинтересовани в производителността на обществения труд, прилаган от съвкупния капитал, защото от това зависят две обстоятелства. **Първо**, масата от потребителни стойности, в която се изразява средната печалба; а това е двойно важно, тъй като печалбата служи и като фонд за натрупване на нов капитал, и като фонд за доходи, предназначени за потребление. **Второ**, размерът на стойността на целия авансиран капитал (постоянен и променлив), който при дадена величина на принадлежната стойност, или на печалбата на цялата капиталистическа класа, определя нормата на печалба, или печалбата за определено количество капитал. Специфичната производителност на труда в отделна сфера или в отделно индивидуално предприятие от тази сфера интересува само непосредствено заангажираните капиталисти, доколкото тя дава възможност на отделната сфера да получава добавъчна печалба в сравнение с целия капитал или на отделния капиталист — в сравнение с цялата негова сфера.

И така, ние имаме тук математически точно обяснение защо капиталистите, които проявяват толкова малко братски чувства при взаимната конкуренция помежду си, образуват същевременно истинско ма-

сонско братство в борбата си с работническата класа като цяло.

Производствената цена включва в себе си средната печалба. Ние я наричаме производствена цена — фактически това е същото, което А. Смит нарича «естествена цена», Рикардо — «производствена цена», «производствена стойност», физиократите — «необходима цена», при това никой от тях не е изследвал разликата между производствената цена и стойността — тъй като производствената цена е постоянно условие за предлагането и възпроизводството на стоките във всяка сфера на производство ***33**). Ясно е също защо същите тези икономисти, които въстават против определянето на стойността на стоките от работното време, от количеството на съдържащия се в тях труд, винаги говорят за производствените цени като центрове, около които се колебаят пазарните цени. Те могат да си позеолят това, тъй като производствената цена е станала вече една напълно външна и *prima facie* (на пръв поглед. ред.) лишена от съдържащия форма на стоковата стойност, форма, която се появява в процеса на конкуренцията, следователно в съзнанието на вулгарния капиталист, а поради това и в съзнанието на вулгарните икономисти.

От това изложение се вижда как пазарната стойност (а всичко казако за нея важи с необходимите ограничения и за производствената цена) включва в себе си една допълнителна печалба на ония, които във всяка отделна сфера на производство произвеждат при най-благоприятни условия. С изключение на случаите на кризи и свръх производство изобщо това важи за всички пазарни цени, колкото и силно те да се отклоняват от пазарните стойности и от пазарните производствени цени. А именно, пазарната цена предполага, че за стоки от даден вид се заплаща еднаква цена независимо от това, че тези стоки могат да бъдат произведени при твърде различни индивидуални условия и могат следователно да имат твърде различни производствени разходи. (За добавъчната печалба като резултат на мо-

нополи в обикновения смисъл на тази дума — изкуствени или естествени — ние тук не говорим.)

Но добавъчната печалба може да възникне освен това и когато известни сфери на производство се намират в условия, които им позволяват да се отклонят от превръщането на техните стокови стойности в производствени цени, а следователно и от свеждането на техните печалби към средната печалба. В отдела за поземлената рента ще разгледаме по-нататъшното видоизменение на тези две форми на добавъчната печалба.

(горе)

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

ВЛИЯНИЕТО НА ОБЩИТЕ КОЛЕБАНИЯ НА РАБОТНАТА ЗАПЛАТА ВЪРХУ ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ ЦЕНИ

Нека средният състав на обществения капитал да бъде $80_c + 20_v$, а печалбата 20%. В тези случаи нормата на принадлежната стойност ще е 100%. Общото увеличение на работната заплата при равни други условия означава намаляване на нормата на принадлежната стойност. За средния капитал печалба и принадлежната стойност съвпадат. Нека работната заплата се повиши с 25%. Същата маса труд, привеждането в движение на която струваше 20, сега струва 25. Следователно вместо $80_c + 10_v + 20_p$, ние имаме за един оборот стойност $80_c + 25_v + 15_p$. Трудът, приведен в движение от променливия капитал, произвежда сега, както и по-рано, една стойностна сума, равна на 40. Щом v се увеличи от 20 на 25, то излишъкът m , съответно p , сега = само на 15. Печалбата 15 върху 105 е $14\frac{2}{7}\%$ и това е новата норма на средната печалба. Тъй като производствената цена на стоките, произведени от средния капитал, съвпада с тяхната стойност, то производствената цена на тези стоки не би се изменила; следователно **повишението на работната заплата би довело до намаляване на печалбата, а**

не до изменение на стойността и цената на стоките.

По-рано, когато средната печалба беше = 20%, производствената цена на стоките, произведени за един оборотен период, се равняваше на техните производствени разходи плюс печалба от 20% върху тези производствени разходи, следователно $= k + kp' = k + \frac{20k}{100}$, където k е променлива величина, различна в зависимост от стойността на средствата за производство, влизащи в стоките, и от размера на износването, което основният капитал, прилаган в производството, предава на продукта. Сега производствената цена е $k + \frac{14^{2/7}k}{100}$.

Да вземем сега капитал, чийто състав е по-нисък от първоначалния състав на средния обществен капитал $80_c + 20_v$ (превърнал се сега в $76^{4/21}_c + 23^{17/21}_v$) например $50_c + 50_v$. Тук преди повишаването на работната заплата производствената цена на годишния продукт възлизаше на $50_c + 50_v + 20_p = 120$ — приемаме за опростяване, че целият основен капитал е влязъл в годишния продукт чрез износване и че периодът на оборота е същият, както в случай I. Увеличението на работната заплата с 25% дава за същото количество приведен в движение труд увеличение на променливия капитал от 50 на $62\frac{1}{2}$. Ако годишният продукт би бил продаден по предишната производствена цена 120, това би дало $50_c + 62\frac{1}{2}_v + 7\frac{1}{2}_p$, следователно — норма на печалбата $6\frac{2}{3}\%$. Но новата средна норма на печалба е $14\frac{2}{7}\%$ и тъй като приехме, че всички други условия са равни, този капитал от $50_c + 62\frac{1}{2}_v$ трябва да даде тази печалба. Но капиталът $112\frac{1}{2}$ при норма на печалба $14\frac{2}{7}$, дава $16\frac{1}{14}$ печалба. Следователно производствената цена на произведените от него стоки е сега $50_c + 62\frac{1}{2}_v + 16\frac{1}{14}_p = 128\frac{8}{14}$. И така, поради увеличение на работната заплата с 25% производствената цена на същото количество от същата тази стока се е повишила тук от 120 на $128\frac{8}{14}$ или с повече от 7%.

Да вземем, обратно, една производствена сфера с по-висок състав от

средния капитал, например 92_c+8_v . Следователно първоначалната средна печалба и тук = 20 и ако пак приемем, че целият основен капитал влиза в годишния продукт и че оборотният период остава същият, както в случаи I и II, то производствената цена на стоката и тук = 120.

Поради увеличението на работната заплата с 25% променливият капитал, който се изразходва за същото количество труд, нараства от 8 на 10, производствените разходи на стоките се увеличават следователно от 100 на 102; от друга страна, средната норма на печалба спада от 20% на $14\frac{2}{7}\%$. Но $100:14\frac{2}{7} = 102:14\frac{4}{7}$. Следователно печалбата, която се пада сега на 102, е $14\frac{4}{7}$. И за $14\frac{4}{7}$ целият продукт се продава за $r+rp' = 102+14\frac{4}{7} = 116\frac{4}{7}$. Следователно производствената цена е спаднала от 120 на $116\frac{4}{7}$, или $3\frac{3}{7}$.

И така, поради увеличаване на работната заплата с 25%:

- 1) за капитал със среден обществен състав производствената цена на стоката остава неизменна;
- 2) за капитал с по-нисък състав производствената цена на стоката се е повишила, макар и не в същата пропорция, в която е спаднала печалбата;
- 3) за капитал с по-висок състав производствената цена е спаднала, макар и не в същата пропорция, в която е спаднала печалбата.

Тъй като производствената цена на стоките, произвеждани от капитал със среден състав, остава неизменна, равна на стойността на продукта, то и сумата от производствените цени на продуктите на всички капитали остава неизменна, равна на сумата на стойностите, произведени от съвкупния капитал; повишението от едната страна, понижението от другата страна се изравняват за целия капитал на равнището на обществения среден капитал.

Ако производствената цена на стоките в пример II се повишава, а в пример III спада, то вече само това противоположно действие, което

произтича от спадането на нормата на принадлежната стойност или от общото увеличение на работната заплата, показва, че тук не може да става дума за възстановяване в цената на стоката на загубата, предизвикана от увеличението на работната заплата, защото в III случай спадането на производствената цена не може, разбира се, да възнагради капиталиста за спадането на печалбата, а и повишението на цената в случай II не предотвратява спадането на печалбата. Напротив, в двата случая — и там, където цената се повишава, и там, където тя спада — печалбата е равна на печалбата на средния капитал, където цената си остава неизменна. Печалбата е една и съща във II и III случай, а именно това е средната печалба, понижил се с $5\frac{5}{7}$, или с повече от 25%. Оттук следва, че ако в случай II цената не растеше, а в III не спадеше, стоките биха се продавали в случай II с по-малка, а в III с по-голяма печалба от новата, спаднала средна печалба. От само себе си се разбира, че в зависимост от това, дали 50, 25 или 10 на 100 от капитала се изразходват за труд, увеличението на работната заплата трябва в твърде различна степен да засяга този, който е изразходвал за работна заплата $\frac{1}{10}$, този, който е изразходвал за нея $\frac{1}{4}$ или $\frac{1}{2}$ от своя капитал. Повишението на производствените цени, от една страна, тяхното спадане — от друга, според това, дали съставът на дадения капитал е по-висок или по-нисък в сравнение с обществения среден състав, се предизвиква само посредством изравняване на печалбата по новата, спаднала средна печалба.

А как би подействало общото спадане на работната заплата и съответно му общо повишение на нормата на печалбата, а следователно и средната печалба, върху производствените цени на стоките, които са продукт на капитали, отклоняващи се от обществения среден състав в противоположни направления? Достатъчно ще бъде само да обърнем гореприведените разсъждения, за да получим резултат (който Рикардо не изследва).

I. Средният капитал = $80_c + 20_v = 100$; нормата на принадлежната стойност

= 100%; производствената цена = стоковата стойност = $80_c + 20_v + 20_p$,
 = 120; нормата на печалбата = 20%. Нека работната заплата спадне
 с една четвърт, така че същият този постоянен капитал да се привеж-
 да в движение от 15_v , вместо от предишните 20_v . Следователно полу-
 чаваме стокова стойност = $80_c + 15_v + 25_p = 120$. Количеството труд,
 произведено от v , остава неизменно и само създадената от него нова
 стойност иначе се разпределя между капиталист и работник. Прина-
 дената стойност се е увеличила от 20 на 25 и нормата на принадлеж-
 ната стойност от $\frac{20}{20}$ на $\frac{25}{15}$, следователно от 100% на $166\frac{2}{3}\%$. Печал-
 бата върху 95 сега = 25; следователно нормата на печалба върху 100
 = $26\frac{6}{19}$. Новият процентен състав на капитала сега е $84\frac{4}{19}_c + 15\frac{15}{19}_v$
 = 100.

II. По-нисък състав. Първоначално $50_c + 50_v$, както по-горе. Поради
 спадане на работната заплата с $\frac{1}{4}_v$, се намалява на $37\frac{1}{2}$, а с това и
 целият авансиран капитал — на $50_c + 37\frac{1}{2}_v = 87\frac{1}{2}$. Ако приложим тук
 новата норма на печалба от $26\frac{6}{19}\%$, то $100:26\frac{6}{19} = 87\frac{1}{2}:23\frac{1}{38}$. Съ-
 щата тази маса стоки, която по-рано е струвала 120, сега струва
 $87\frac{1}{2} + 23\frac{1}{38} = 110\frac{10}{19}$; цената е спаднала приблизително с 10.

III. По-висок състав. Първоначално $92_c + 8_v = 100$. Спадането на ра-
 ботната заплата с $\frac{1}{4}$ понижава 8_v на 6_v , целия капитал — на 98. Сле-
 дователно $100:26\frac{6}{19} = 98:25\frac{15}{19}$. Производствената цена на стоките,
 която по-рано беше $100 + 20 = 120$, сега, след спадане на работната
 заплата, е $98:25\frac{15}{19} = 123\frac{15}{19}$; следователно тя се е покачила при-
 близително с 4.

И така виждаме, че достатъчно е само да повторим предишните раз-
 съждения в обратна посока и със съответни поправки; общото пони-
 жение на работната заплата има свой резултат общо спадане на при-
 надената стойност, нормата на принадлежната стойност, а следовател-
 но при неизменни други условия нормата на печалбата, макар и в
 друга пропорция; по-нататък в резултат става спадане на производс-

твените цени за стоките продукти на капиталите от по-нисък, покачване на производствените цени на стоките продукти на капиталите от по-висок състав. Резултат — тъкмо противоположен на онзи, който имаме при общото покачване на работната заплата*[34](#)). И в двата случая — и при покачване, и при спадане на работната заплата — продължителността на работния ден се приемаше за неизменна също както и цената на всички необходими средства за живот. По такъв начин спадането на работната заплата тук е възможно само ако тази заплата или по-рано е стояла над нормалната цена на труда, или сега спада под нея. Как се изменя въпросът в случая, ако спадането или покачването на работната заплата се предизвиква от изменението на стойността, а следователно и на производствените цени на стоките, които влизат обикновено в потреблението на работника, ще бъде изследвано отчасти по-долу, в отдела за поземлената рента. Тук ще забележим веднъж завинаги следното:

Ако покачването или спадането на работната заплата се предизвиква от изменението на стойността на необходимите средства за живот, то горните съображения могат да се преобразуват само доколкото стоките, изменението на цените, на които повишава или понижава размерите на променливия капитал, влизат същевременно и в постоянния капитал като образуващи негови елементи и следователно въздействат не само върху работната заплата. А доколкото те въздействат само върху работната заплата, досегашните съображения съдържат всичко, което трябва да се каже относно този случай.

В цялата тази глава образуването на общата норма на печалба, на средната печалба, а следователно и превръщането на стойностите в производствени цени, се приемаше като даден факт. Въпросът беше само как общото покачване или спадане на работната заплата влияе върху производствените цени на стоките, приети като дадени величини. В сравнение с другите изследвани в този отдел пунктове това е твърде второстепенен въпрос. Но това е единственият от засегнатите

тук въпроси, който Рикардо разглежда, и при това, както ще видим по-долу, разглежда едностранчиво и незадоволително.

([горе](#))

ГЛАВА ДВНАДЕСЕТА ДОБАВКИ

I. ПРИЧИНИ, КОИТО ОПРЕДЕЛЯТ ИЗМЕНЕНИЯТА В ПРОИЗВОДСТВЕНАТА ЦЕНА

Производствената цена на всяка стока може да се изменя само по две причини:

Първо. Изменя се общата норма на печалбата. Това е възможно само поради това, че се изменя самата средна норма на принадлежната стойност или — при неизменна средна норма на принадлежната стойност — се изменя отношението на сумата на присвояваните принадлежни стойности към сумата на авансирания обществен капитал.

Доколкото изменението на нормата на принадлежната стойност се основава не на спадане на работната заплата под или покачването ѝ над нормалното равнище — а такъв вид движения трябва да се разглеждат само като случайни колебания, — това изменение може да стане само поради това, че стойността на работната сила или се е повишила, или понижила; и едното, и другото е еднакво невъзможно без изменение в производителността на труда, който произвежда средства за живот, следователно без изменение на стойността на стоките, които влизат в потреблението на работника.

Или пък се изменя отношението на сумата на присвояваната принадлежна стойност към авансирания капитал на обществото. Тъй като изменението идва тук не от нормата на принадлежната стойност, това изменение трябва да произлиза от целия капитал, а именно от неговата постоянна част. Масата на последната, разглеждана от техническа

страна, се увеличава или намалява пропорционално на купената от променливия капитал работна сила, а масата на стойността на тази част расте или намалява заедно с растежа или намалението на самата нейна маса; следователно расте или намалява пак пропорционално на масата на стойността на променливия капитал. Ако пък предишното количество труд привежда в движение повече постоянен капитал, то трудът е станал по-производителен, и обратно. Следователно във всеки случай е станало изменение в производителността на труда и трябва да е настъпило изменение на стойността на известни стоки.

И така, и в двата случая важи следният закон: Ако се измени производствената цена на някоя стока поради изменение на общата норма на печалба, то наистина собствената стойност на тази стока може да е останала неизменна, но трябва да е настъпило изменение в стойността на други стоки.

Второ. Общата норма на печалба остава неизменна. Тогава производствената цена на стоката може да се измени само защото се е изменила нейната собствена стойност, защото се изисква повече или по-малко труд, отколкото по-рано за нейното собствено възпроизводство, при което е безразлично дали се изменя производителността на труда, който произвежда дадената стока в окончателна форма, или на онзи труд, който произвежда стоките, които се употребяват за производство на дадената стока. Производствената цена на памучната прежда може да спадне или защото суровият памук се произвежда по-евтино, или защото трудът на преденето е станал по-производителен поради подобрене на машините.

Производствената цена, както беше показано по-рано, $= r+p$, е равна на производствените разходи плюс печалбата. Но този израз $= r+rp'$, където r (производствени разходи), е неопределена величина, която се изменя в различните сфери на производство и винаги е равна на стойността на постоянния и променливия капитал, изразходван за

производство на стоката, а p' е изчислена в проценти средна норма на печалбата. Ако $r = 200$, а $p' = 20\%$, то производствената цена $r+rp' = 200+200 \times \frac{20}{100} = 200+40 = 240$. Ясно е, че тази производствена цена може да остане неизменна, макар стойността на стоките да се изменя.

Всяко изменение на производствената цена на стоките в последна сметка се свежда до стойностно изменение, но не всяко изменение на стойността на стоките трябва непременно да се изрази в изменение на производствената цена, тъй като тя се определя не само от стойността на дадена стока, но и от съвкупната стойност на всички стоки. Изменението, което засяга стока A , може да бъде уравновесено от противоположното изменение на стока B , така че общото отношение остава неизменно.

(горе)

II. ПРОИЗВОДСТВЕНАТА ЦЕНА НА СТОКИТЕ ОТ СРЕДЕН СЪСТАВ

Видяхме, че отклоненията на производствените цени от стойностите става поради това:

- 1) че към производствените разходи на стоката се прибавя не принадлежащата стойност, която се съдържа в нея, а средната печалба;
- 2) че така отклонилата се от стойността производствена цена на стоката влиза като елемент в производствените разходи на други стоки, така че още в производствените разходи на стоката може да се съдържа отклонение от стойността на потребените за нея средства за производство, независимо от отклонението, което за самата тази стока се получава поради разликата между средна печалба и принадлежаща стойност.

Следователно и при стоки, произведени от капитали със среден състав, е възможно производствените разходи да се отклонят от сумата

на стойностите на елементите, от които се образува тази съставна част от тяхната производствена цена. Да приемем средния състав $80_c + 20_v$. Възможно е в действителните капитали, съставени по такъв начин, 80_c да е по-голямо или по-малко от стойността на c , на постоянния капитал, тъй като това c включва стоки, чиято производствена цена се отклонява от тяхната стойност. Също така 20_v може да се отклонява от своята стойност, ако в потреблението на работната заплата влизат стоки, чиято производствена цена се различава от стойността; следователно, работникът, за да купи тази стока (да ги възстанови), трябва да изразходва повече или по-малко работно време, т.е. трябва да вложи повече или по-малко необходим труд, отколкото това би било нужно, ако производствените цени на необходимите средства за живот съвпадаха с техните стойности.

Тази възможност обаче никак не засяга правилността на положенията, установени за стоките със среден състав. Количеството печалба, която се пада на тези стоки, е равно на количеството на съдържащата се в самите тях принадлежна стойност. Например в гореприведения капитал със състав $80_c + 20_v$ за определяне на принадлежната стойност е важно не дали тези числа изразяват действителни стойности или не, а в какво *отношение* те се намират помежду си, именно, че: $v = \frac{1}{5}$ от целия капитал, а $c = \frac{4}{5}$. Щом това е така, принадлежната стойност, произведена от v , е равна, както беше прието по-горе, на средната печалба. От друга страна, тъй като принадлежната стойност е равна на средната печалба, то производствената цена = производствените разходи + печалбата = $k+p = k+n$, практически е равна на стойността на стоката. Т.е. покачването или спадането на работната заплата оставя в този случай $k+p$ също така неизменно, както би оставило то неизменна стойността на стоката, и предизвиква само съответно обратното движение — понижение или повишение на страната на нормата на печалбата. А именно ако поради покачване или спадане на работната заплата би се изменила в дадения случай цената на стоките, то нормата на печалба в тези сфери със среден състав би се оказала

над или под нейното равнище в други сфери. Само доколкото цената остава неизменна, сферата със среден състав запазва своето равнище на печалба еднакво с другите сфери. По такъв начин практически става същото, както ако продуктите на тази сфера биха се продавали по тяхната действителна стойност. И наистина, ако стоките се продават по техните действителни стойности, то очевидно е, че при равни други условия покачването или спадането на работната заплата ще предизвика съответно понижение или повишение на печалбата, но съвсем не изменение на стойността на стоките, и че при всички обстоятелства покачването или спадането на работната заплата може да засегне само величината на принадлежната стойност, но съвсем не стойността на стоките.

(горе)

III. ОСНОВАНИЯ НА КАПИТАЛИСТА ЗА КОМПЕНСАЦИЯ

Както вече бе казано, конкуренцията изравнява нормите на печалба от различните сфери на производство в средна норма на печалба и именно с това превръща стойностите на продуктите на тези различни сфери в производствени цени. И това се извършва чрез постоянно пренасяне на капитал от една сфера в друга, където в даден момент печалбата стои над средното равнище; при това обаче трябва да се вземат под внимание колебанията на печалбата, свързани за известен отрасъл на промишлеността за известен период с редуване на лоши и добри години. Тази непрекъснатата емиграция и имиграция на капитал, която става между различни сфери на производство, предизвиква възходящи и низходящи движения на нормата на печалбата, които повече или по-малко взаимно се уравниават и по силата на това имат склонност навсякъде да свеждат нормата на печалбата до едно общо равнище.

Това движение на капитали се предизвиква на първо място от равнището на пазарните цени, които някъде повдигат печалбата над общото средно равнище, другаде я понижават под това равнище. Ние

оставяме засега настрана търговския капитал, с който тук още нямаме работа и който, както показват внезапно разразяващите се пристъпи на спекула в областта на известни предпочитани предмети, с извънредна бързина е способен да извлече маси капитал от един отрасъл и също така внезапно да ги хвърли в друг. Но във всяка сфера на същинското производство — промишленост, земеделие, минно дело и т.н. — пренасянето на капитал от една сфера в друга има значителни трудности, особено поради наличния основен капитал. При това опитът показва, че ако някой отрасъл, например памучната промишленост, през известен период носи извънредно висока печалба, то през друг период той носи само нищожна печалба или дори загуба, така че през известен цикъл години средната печалба тук е почти еднаква с други отрасли. И с този опит капиталът бързо свиква да се съобразява.

Но това, което конкуренцията не разкрива, е, че *стойността господства над движението на производството*, че стойностите се **крият** зад производствените цени и в последна сметка ги определят. Конкуренцията, напротив, разкрива:

- 1) средните печалби, които са независими от органичния състав на капитала в различните сфери на производство, следователно независими и от масата на жив труд, присвояван отдаден капитал в дадена сфера на експлоатация;
- 2) покачването и спадането на производствените цени поради изменение във величината на работната заплата — явление, което на пръв поглед съвсем противоречи на стойностното отношение на стоките;
- 3) колебанията на пазарните цени, които свеждат средната пазарна цена на стоките за даден период не към пазарната *стойност*, а към една отклоняваща се от нея, твърде различна от нея пазарна производствена цена.

Изглежда като че ли всички тези явления противоречат в еднаква

степен и на определянето на стойността от работното време, и на природата на принадлежната стойност, състояща се от незаплатен принадлежен труд. По такъв начин *в конкуренцията всичко се явява изопачено*. Образувалият се вече облик на икономически отношения, който изпъква на повърхността, в тяхното реално съществуване, а следователно и в представите, чрез които се опитват да си изяснят тези отношения техните носители и агенти, твърде силно се различава от техния вътрешен, съществен, но скрит коренен облик и всъщност го изопачава и противоречи както на самия него, така и на неговото съответстващо понятие.

По-нататък. Когато капиталистическото производство достигне известна степен на развитие, изравняването на различните норми на печалба в отделните сфери на производство в една обща норма на печалба съвсем не се извършва изключително чрез отблъскване и привличане на капитал от пазарните цени. След като за известен период са определени средните цени и съответстващите им пазарни цени, до съзнанието на отделните капиталисти стига, че при това изравняване се изравняват определени разлики, които веднага се вземат под внимание от капиталистите в техните взаимни сметки. В представата на капиталистите тези разлики живеят и се отчитат от тях като основания за компенсация.

Основната представа при това е самата средна печалба — представата, че капитали от еднаква величина в еднакви интервали време трябва да дават еднаква печалба. В основата на това лежи на свой ред представата, че капиталът от всяка производствена сфера трябва *pro rata* (*пропорционално. ред.*) на своята величина да участва в присвояването на цялата принадлежна стойност, изстискана от работниците от целия обществен капитал; или че всеки отделен капитал трябва да се разглежда само като част от целия капитал, всеки отделен капиталист трябва да се разглежда по същество като акционер в общото предприятие, който участва в общата печалба *пропорцио-*

нално на величината на своята част в целия капитал.

Върху тази представа се основават след това сметките на капиталистите. Така например, ако един капитал се обръща сравнително бавно или защото стоките остават по-дълго в производствения процес, или защото те трябва да бъдат продадени на по-отдалечени пазари, то печалбата, която поради това се изплъзва от него, все пак се прибавя, следователно се компенсира чрез надбавка към цената. Също тъй капиталовложенията, които са изложени на изключително големи опасности, например вложенията в морския транспорт, получават компенсация чрез надбавка в цената. Когато капиталистическото производство, а заедно с него и застрахователното дело се развият достатъчно, опасността става фактически еднаква за всички сфери на производство (вж. *Корбет*); предприятията, най-много изложени на опасност, плащат обаче по-високи застрахователни премии и се компенсират за това в цената на своите стоки. На практика всичко се свежда към това, че всяко обстоятелство, което прави дадено вложение на капитал да носи повече печалба, а друго по-малка печалба — а в известни граници всички вложения се смятат еднакво необходими, — се взема под внимание като веднъж завинаги установено основание за компенсация; при това няма нужда вече от все нови и нови действия на конкуренцията, за да се оправдае този мотив или правилността на тази сметка. Капиталистът забравя само — или по-скоро не вижда, тъй като конкуренцията не му показва това, — че всички тези основания за компенсация, предявявани от капиталистите един против друг, при взаимното пресмятане на стоковите цени в различните отрасли на производство почиват изключително на това, че всички капиталисти имат *пропорционално* на техния капитал еднаква претенция върху общата плячка, върху съвкупната принадлезна стойност. Напротив, тъй като фактически получената от тях печалба е различна от изстисканата от тях принадлезна стойност, то им се струва, че техните основания за компенсация не изравняват участието им в съвкупната принадлезна стойност, а създават самата печалба, тъй като

последната възниквала просто от така или иначе мотивираната надбавка към производствените разходи на стоките.

Между другото, и към средната печалба е приложимо всичко онова, което в глава VII бе казано за представата на капиталиста относно източника на принадлежната стойност. Тук постановката на въпроса се мени само доколкото при дадена пазарна цена на стоките и дадена експлоатация на труда спестяванията в областта на производствените разходи зависят от индивидуалното изкуство, внимателността и т.н.

[\(горе\)](#)

Назад към всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново в сайта,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.

* БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ) "под линия"

[*20] Изложеното по-горе беше вече накратко развито в третото издание на «Капиталът», кн. I, с. 628. в началото на гл. XXIII (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. Т. 23, с. 621). Тъй като в първите две издания това място липсва, неговото повторение тук е толкова по-основателно. Ф.Е.]

[*21] {Както се вижда от глава IV, горното е правилно само в случай че капиталите A и B имат различен стойностен състав и че техните процентни променливи съставни части са право пропорционални на времето на техния оборот, съответно обратно пропорционални на броя на оборотите за дадено време. Нека процентният състав на капитал A да е $= 20_c$ основен + 70_c оборотен, следователно $90_c + 10_v = 100$. При норма на принадлежната стойност 100% тези 10_v произвеждат за един оборот 10_m . Нормата на печалба за един оборот е $= 10\%$. Нека, от друга страна, капитал B да е $= 60_c$ основен + 20_v оборотен, следователно $80_c + 20_v = 100$, Тези 20_v при същата норма на принадлежната стойност ще произведат за един оборот 20_m ; нормата на печалба за един оборот е равна на 20%, т.е. двойно по-голяма в сравнение с A . Но ако A

се обръща два пъти в годината, а **B** само веднъж, то за една година получаваме и за **A** също $10 \times 2 = 20_m$; и така годишната норма на печалба се оказва и в двата случая еднаква, а именно 20%. Ф.Е.}}

[*22) Cherbuliez («Richesse ou pauvreté»). Paris, 1841, p.71—72)]

[*23) Corbet [«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London 1841). p.174.]

[*24) От само себе си се разбира, че тук съвсем се абстрахираме от възможността да се получи временна добавъчна печалба чрез намаление на работната заплата, чрез монополни цени и др. {Ф. Е. }}

[*24a) В оригинала е писано «прекъснатостта»; поправено въз основа на марксовия ръкопис. ред.]

[*25) Malthus («Principles of Political Economy», 2nd ed, London, 1836, p.268).]

[*26) Corbet {«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London, 1841, p.20}.]

[*27) Тогава, през 1865 г., това беше само «възглед» на Маркс. Сега след обширните изследвания на първобитната община, като се почне от Маурер и се свърши с Морган, това е факт, който едва ли е оспорван от някого. Ф.Е.]

[*27a) 1-во издание: «по-голямо», поправено по ръкописа на Маркс. ред.]

[*28) Карл Маркс. «Към критиката на политическата икономия», Берлин,. 1859 {виж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 13}.]

[*29) Пак там {виж. К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 13}.]

[*30) Така спорът по повод на поземлената рента между Щорх и Рикардо (спор само по същество: фактически те не си обръщаха внимание един на друг) относно това, дали пазарната стойност (у тях е по-скоро пазарна цена, съответно производствена цена) се регулира от стоките, произведени при най-неблагоприятни (Рикардо) или, напротив, при най-благоприятни (Щорх) условия, се разрешава в този смисъл, че и двамата са прави, но двамата не

са прави, че и двамата съвсем са изпуснали предвид средния случай. Сравни у Корбет отново случаите, когато цената се регулира от стоките, произведени при най-добри условия». — «Това не означава, че той» Рикардо; «твърди, че две определени партии от две различни стоки, като например една шапка и един чифт обувки, се разменят една друга, ако всяка от тези две определени партии е произведена с еднакво количество труд. Под «стока» ние трябва тук да разбираме определен «вид стоки», а не дадена индивидуална шапка, даден чифт обувки и т.н. В този смисъл целият труд, който произвежда всички шапки в Англия, трябва да се разглежда като разпределен между всички тези шапки. Струва ми се, че това първоначално и при обикновените изложения на тази доктрина не е било достатъчно ясно изразено» («Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy etc.» London, 1821, p. 53—54).]

[*31] Голямо тъпоумие представлява следното «остроумие»: «Ако количеството работна заплата, капитала и земята, необходимо за производство на дадена стока, се изменя в сравнение с предишната си величина, то изменя се и това, което Адам Смит нарича негова *естествена* цена, и цената, която първоначално е била негова естествена цена, става сега предвид на това изменение негова пазарна цена, макар че може би нито предлагането, нито количеството на търсената стока не се е изменило (и едното, и другото се изменя тъкмо защото поради изменение на стойността се изменя пазарната стойност, или — онова, за което става дума у А. Смит — производствената цена), «все пак това предлагане сега не съответства съвсем точно на търсенето от страна на лицата, които са в състояние и желаят да заплатят сумата, която струва производството, а е или по-голямо, или по-малко от тази сума; така че *пропорцията* между предлагането и онова фактическо търсене, което се установява сега предвид новите производствени разходи, се различава от своя предишен размер. Тогава се изменя, ако няма пречки, размерът на предлагането, което в края на краищата ще доведе стоката до нейната нова естествена цена. Тъй като стоките достигат до своята естествена цена поради изменение в тяхното предлагане, някои хора биха сметнали за уместно да кажат, че естествената цена дотолкова се дължи на една пропорция между търсене и предлагане, доколкото пазарната цена се дължи на друга пропорция; и следователно, че естествената цена, също както и пазарната, зависи от взаимното отношение между търсене и предлагане.» («Великият принцип на търсенето и предлагането се поставя в действие, за да се определи както онова, което А. Смит нарича естествена цена, така и това, което той нарича

пазарна цена.» — Малтус («Observations on Certain Verbal Disputes etc.» London, 1821, p.60, 61). Мъдрият автор не разбира, че в разглеждания случай именно изменението в производствените разходи, а следователно и в стойността, беше изменило търсенето, а следователно и отношението между търсене и предлагане, и че това изменение в търсенето може да предизвика изменение в предлагането; а това би доказало тъкмо противоположното на онова, което иска да докаже нашият мислител — би доказало именно, че производствените разходи ни най-малко не се регулират от отношението между търсене и предлагане, а, напротив, сами регулират това отношение.]

[*32] «Ако всеки отделен член на една група не може по никакъв начин да получи повече от даден дял или съответна част от общите изгоди или притежания на групата, той на драго сърце ще се съединява с други, за да увеличи тези изгоди» (това той и прави, щом отношението между търсене и предлагане му позволява), «това е монопол. Но ако всеки мисли, че може по някакъв начин да повиши абсолютната величина на своя собствен дял, макар и чрез понижаване общата сума, той често ще постъпва така: това е конкуренция» («An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.». London, 1821, p. 105).]

[*33] Malthus {«Principles of Political Economy». London, 1836, p.77 and sq}}

[*34] Във висша степен е странно, че Рикардо (който, разбира се, разсъждава не така, както това е направено тук, защото процесът на изравняване на стойностите в производствени цени не беше разбран от него) дори не засяга този случай и разглежда само първия случай — покачването на работната заплата и неговото влияние върху производствените цени на стоките. И цялото *servum pecus imitatorum* не можа да стигне дори до това, да направи това разбиращо се от само себе си, всъщност тавтологично приложение.]

[\(горе\)](#)

Назад към всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново в сайта,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.